

BROJNO I BORBENO JAČANJE BRIGADE

Oslobodjenje Vrhpolja

Krajem leta 1943. godine okupatorske i ustaško-domobranske trupe držale su Banjaluku, Prijedor, Sanski Most, Vrhpolje i Han-Kola. Železnički saobraćaj obavljan je prugama Banjaluka — Prijedor i Prijedor — Sanski Most. Prostor između ovih mesta kontrolisali su četnici. Oni su predstavljali veliku smetnju uspostavljanju i učvršćenju narodnooslobodilačke vlasti na tom prostoru, pa ih je trebalo razbiti i proterati. Postojanjem ustaško-domobranskih, garnizona i uporišta nametala se potreba da se istovremeno napadaju ustaše i četnici. Uz to, postavljao se i zadatak onemogućavanja saobraćaja pomenutim železničkim prugama. Ove zadatke trebalo je da izvrši 4. krajiška divizija. Pod njenu operativnu komandu stavljena je 13. krajiška brigada.

Izvršavajući naređenje 4. krajiške divizije od 23. avgusta, jedinice 13. krajiške brigade izvršile su pokrete tako, da bi što pre izbile na liniju železnička pruga Banjaluka — Prijedor — reka Sana od Prijedora do Vrhpolja. Tako je 24. avgusta 2. bataljon preko sela Gornjeg Pervana i Meline krenuo za selo Obrovac. Ispred njega su se sklanjale manje grupe četnika i bataljon je istog dana stigao u Obrovac. Sutradan je krenuo za selo Sasinu, gde je ostao čitav dan i gde su njegove čete dobile zadatke: Prvoj je naređeno da čisti selo Sasinu od neprijateljskih grupa, Drugoj — selo Tramošnjju, Trećoj — selo Viluse.

Treći bataljon je 24. avgusta krenuo preko Gornjeg Pervana za selo Stratinsku, gde je stigao istog dana. Sutra-

dan je krenuo za selo Jeličku i, stigavši tamo, smsetio se u zaselak Babici. U Jeličkoj je pretresao šumu i zaseoke, ali nije naišao na neprijateljske grupe. Prisustvom u Jeličkoj, bataljon je ugrozio prugu Banjaluka — Prijedor, pa su Nemci iz Banjaluke preduzeli mere da ga odbace od pruge. Uputili su svoje snage u pravcu Bronzanog Majdana i sela Meline. Sa ovim neprijateljskim snagama bili su i četnici. Kao dobri poznavaoči terena, vodili su neprijateljske snage van puteva i tako im omogućili da se, iznenada, pojave našim jedinicama sa leđa i bokova. Zbog toga je opasno bilo držati bataljon u selu Jeličkoj, pa je naređeno da se prebaci u Stratinsku i približi ostalim snagama brigade. Vršeći pokret prema selu Stratinskoj, bataljon se 28. avgusta sukobio sa neprijateljem u Rakitovači. Bataljon je odbio neprijateljski napad, ali, pošto je neprijatelj nastupao i cestom od Bronzanog Majdana prema Stratinskoj, on se morao povući preko pomenute ceste da bi izbegao odsecanje od ostalih snaga brigade.¹ Dalji pokret neprijatelja prema selu Stratinskoj odbijen je, ali se on zadržao u Bronzanom Majdanu i odatle, koristeći četnike kao vodiče, privremeno vršio ispade prema položajima Brigade.

Prvi bataljon je 24. avgusta krenuo prema selu Tramošnji.² Sa ovim bataljonom krenuo je i komandant brigade, u nameri da likvidira neprijatejsko uporište u Vrhpolju i manje četničke grupe u Tramošnji. Krećući se preko sela Meline za selo Tramošnju, bataljon nije naišao na četnike. Oni su se sklanjali ispred bataljona i nisu pružali otpor. Sutradan je bataljon bio u selu Tramošnji, gde je pokušao da pohvata manje četničke grupe, koje su se tamo nalazile. Međutim, četnici su se vešto sakrivali u šumi, ali nigde nisu pružili otpor, pa je bataljon krenuo prema Kremencu i Vrhpoljskoj čupriji.

U Vrhpolju se nalazila jedna ojačana domobranska četa. Ona nije bila u selu, već pored reke Sane, na levoj strani kod mosta. Njen zadatak bio je: čuvanje mosta na Sani. Kroz Vrhpolje prolazi komunikacija Prijedor — San-

¹ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 107, 306.

² Izveštaj Štaba Ribničkog odreda od 24. 8. 1943. godine. Arhiv VII JNA, k. 1626, br. reg. 7/1—21.

ski Most — Ključ, odnosno Petrovac. S obzirom na područje kojim prolazi komunikacija i činjenicu da najkraćim putem izvodi ka zapadnom delu Grmeča i Siši planini, gde su stalno bile partizanske snage i gde su se nalazile partizanske baze, ta komunikacija je bila veoma važna za neprijatelja, koju je koristio u svim većim poduhvatima protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske i zbog toga je morao držati most u Vrhpolju. Mada je neprijatelj bio primoran da napusti Ključ, ipak je ova četa zadržana da brani Vrhpoljski most. Neprijatelj se na mostu vrlo dobro organizovao i fortifikacijski utvrdio jer je odbranu mesta smatrao veoma važnom.

Stab Ribničkog odreda je pre proglašenja Odreda brigadom postavio zadatak svojoj obaveštajnoj službi da prikuplja podatke o posadi u Vrhpolju: komandnom kadru, vojnicima i njihovom raspoloženju za borbu. Pomoćnik šefa obaveštajnog centra Odreda Jovo Vidović bio je rodom iz sela Tornine, na desnoj strani Sane, blizu Vrhpolja. Poznavao je seljake iz pomenutog sela, i one čije su kuće bile u blizini mosta. Preko njih uspostavio je vezu sa zamenikom komandira neprijateljske čete, koji je ujedno bio i vršilac dužnosti komandira. Vidović se s njim sastao 1. avgusta. Tada mu je zamenik komandira neprijateljske čete obećao da će se sa 60 vojnika i 4 vodnika predati.³ Predaja je ugovorena za 4. avgust, ali do nje nije došlo. Neprijatelj nije hteo da se preda i kad je Vidović ponovo uspostavio kontakt sa zamenikom komandira, on je predlagao da naše jedinice napadnu njihovo uporište, a on bi, navodno, pomagao u njegovom zauzimanju. Zamenik komandira neprijateljske čete bio je običan špekulant. Vezu je održavao i sa nekim našim jedinicama iz Podgrmeča, koje su bile na levoj strani reke Sanice. To se vidi iz sledećeg:

»Sa snagama II i III bataljona predviđena je akcija na neprijateljsko uporište Vrhpolje (čuprija), gde je bila uhvaćena veza sa oko 30 neprijateljskih vojnika koji su trebali našima dati znaka i pustiti (ih) unutra kao stražari. Ovu vezu nam je ostavio I bataljon VI K. brigade« ...⁴

³ Izveštaj šefa Obaveštajnog centra Ribničkog odreda od 13. 8. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 767 A, br. reg. 28—3.

⁴ Izveštaj Štaba Podgrmečkog odreda od 13. 8. 1943. godine. Zbornik, VI, 16, 29, 87.

Nalazeći se u selu Kozici duže vremena, Vidović je obavestavao Stab Odreda o svojoj vezi sa zamenikom komandira neprijateljske čete i tražio da mu se stavi na raspolaganje jedan vod sa kojim bi otišao do Vrhpoljske ćuprije i prihvatio neprijateljske vojnike koji »žele« da se predaju. Međutim, Stab Odreda je imao i druga obaveštenja o raspoloženju neprijateljske čete, pa se sa tim predlogom nije saglasio. Tražio je da zamenik komandira neprijateljske čete da pismen predlog. Tako se to odložilo kako bi se dočekao pokret jačih snaga Odreda prema području Zmijanja. Stab Odreda je nameravao izvesti takav pokret i to se imalo u vidu. Posle nekoliko Vidovićevih izveštaja Stab Odreda je ocenio značaj te veze i pretpostavljao je da će komanda neprijateljske čete drukčije gledati na to kad Odred izvrši pokret i kad se njegove snage pojave severno od Vrhpoljske ćuprije. Stab je smatrao da je moguće jačim snagama prekinuti vezu između Sanskog Mosta i Vrhpolja i tako onemogućiti snabdevanje neprijateljske čete. Time bi neprijatelj bio potpuno odsečen od svoje pozadine i blokiran u rejonu odbrane. Dužim držanjem blokade četa bi bila primorana na predaju. S tim je Stab Ribničkog odreda računao i zbog toga je predvideo presecanje veze sa Sanskim Mostom. Održavanje veze sa neprijateljskom posadom u Vrhpolju produžilo se i dalje.

Stigavši sa 1. bataljonom na Kremenac, komandant brigade je, u duhu ranijih namera doneo odluku da dve čete posednu položaje u selu Tomini, s obe strane ceste, tako da imaju obezbeđenja na bokovima, prema reci Sani i selu Palanci. Ovo je odlučeno zbog toga što je neprijatelj odlično poznao teren, pa je postojala mogućnost da tuda prođe neopaženo i pojavi se četama 1. bataljona s leđa. 3. četi je naređeno da zauzme položaje na brdima iznad ceste, prema Vrhopoljskoj ćupriji. Ovakvim rasporedom 3. čete onemogućen je pokret posadi Vrhpoljske ćuprije u pravcu Sanskog Mosta i dveju četa koje su bile raspoređene oko ceste, prema Sanskom Mostu.

Čim se smračilo, čete su krenule da zauzmu određene položaje. Koristeći noć, partizani su »se privukli do uporišta na 100 metara, presekli telefonsku vezu sa S. Mostom

i držali ga blokirana do 10 sati.«⁵ U 22 časa uhvaćen je jedan neprijateljski vodnik iz čete koja je držala uporište Vrhpolje. Zadržan je i upoznat sa blokadom uporišta, pa je zatraženo da pozove ostale na predaju. On je napisao pismo i objasnio vršiocu dužnosti komandira neprijateljske čete da su ga partizani uhvatili, da je uporište blokirano i da on treba da izađe na pregovore sa partizanima. Njegovo pismo je u uporište odneo pomoćnik šefa Obaveštajnog centra Brigade, sa kojim su bili politički komesar i zamenik komandanta 1. bataljona, i predao ga zameniku, odnosno vršiocu dužnosti komandira čete. Tada je izašao sa jednim narednikom vršilac dužnosti komandira neprijateljske čete na pregovore, a pomoćnik šefa Obaveštajnog centra Brigade ostao je u uporištu, kao garancija da se ovima koji idu da pregovaraju neće ništa desiti. Vršiocu dužnosti komandira i naredniku koji je sa njim izašao rečeno je da su blokirani, da ne mogu dobiti hranu ni ostalo iz Sanskog Mosta i da je jedini izlaz — predaja.⁶ Oni su znali da je prekinuta veza sa Sanskim Mostom, pa ipak nisu hteli da pristanu na predaju. Tada im je rečeno da će Diti zadržani, da će partizani napasti blokirano uporište i pokazano im je gde se nalaze čete 1. bataljona.

Posle toga oni su se pokolebali i postavili uslove pod kojim bi se predali. Ovo su učinili verovatno, u skladu sa svojim budućim namerama. Oni su hteli da njihova komanda u Sanskom Mostu ne stekne utisak da su se oni predali bez borbe, već obrnuto: da su na to bili primorani borbom. Zbog toga su zatražili da obe strane u 23 časa otvore vatru iz svih oružja kako bi se u Sanskom Mostu stekao utisak da je izvršen napad na posade i da je ona bila primorana na predaju. Dalje su tražili da se vojnicima ne sme ništa dogoditi i da se puste, kad se predaju, da idu kud hoće.

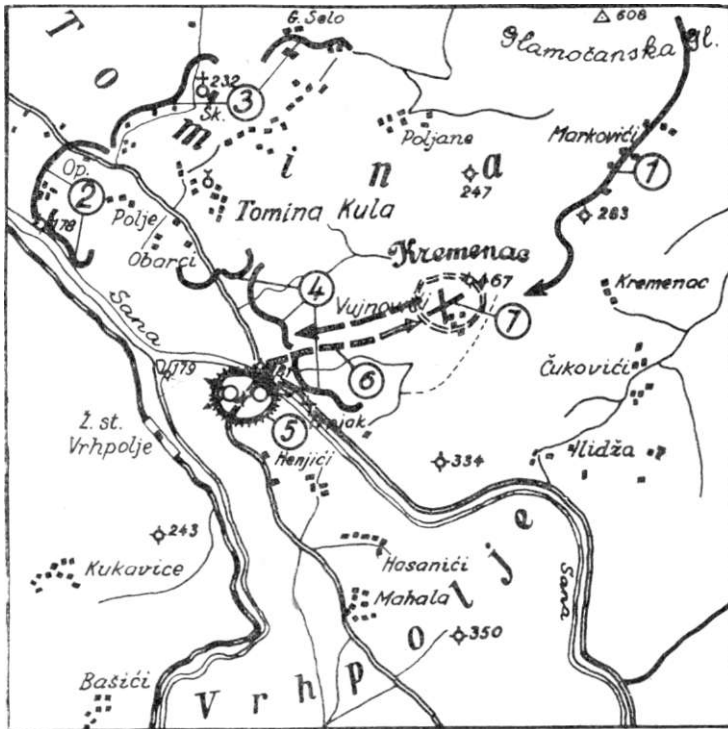
Sa tim se komandant Brigade saglasio, podvukavši da će se dozvoliti i vojnicima i starešinama da odu kud hoće, samo prethodno moraju predati, po spisku, sve oružje i

⁵ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 28. 8. 1943. godine o oslobođenju Vrhopolja, Arhiv JNA, k. 1281, br. reg. 10—8.

⁶ Isto. Jovo Vidović je sam ostao u uporištu, a Janko Radulović, komesar, i Mirko Lisica, zamenik komandanta bataljona, vratili su se sa predstavnicima neprijateljske čete.

municiju. Naglašeno je da se nikom od njih neće ništa desiti i da će biti sprovedeni do teritorije koju drže ustaške vlasti, ukoliko žele da idu tamo. Podvučeno je, takođe, da svaki koji je pošten može, ako želi, ostati u našim jedinicama. Zatim je dogovoren način predaje: da u 23 časa obe

OSLOBOĐENJE VRHPOLJA
26. avgusta 1943. god.

R. 1 : 50.000

Legenda :

- 1) Pravac kojim je došao komandant brigade sa 1. bataljonom na Kremenac.
- 2) Položaji koje je posela 1. četa 1. bataljona da bi sprečila dolazak pomoći Vrhopolju od Sanskog Mosta.
- 3) Položaji koje je posela 2. četa 1. bataljona sa istim ciljem.
- 4) Položaji 3. čete 1. bataljona prema neprijateljskoj četi kod mosta u Vrhopolju.
- 5) Odbrambeni rejon neprijateljske čete kod mosta.
- 6) Pravac pokreta neprijateljske čete na mesto predaje.
- 7) Mesto gde je izašla neprijateljska četa i predala se.

strane otvore vatru iz svih oružja i oruđa, da neprijateljska četa posle toga napusti uporište, pređe preko mosta na desnu obalu Sane i kroz raspored 3. čete 1. bataljona izađe na Kremenac, k. 467, gde će odložiti oružje. Posle ovoga narednik, vršilac dužnosti komandira neprijateljske čete, napisao je naređenje i poslao ga četi. Odneo ga je vojnik koji je bio uhvaćen i kome je i usmeno sve objašnjeno i rečeno da to objasni u četi.

Zatim je komandant Brigade naredio političkom komesaru 1. bataljona da 3. četu još više približi mostu, a ostale čete da i dalje ostanu na istim položajima. Pored toga naređeno je da u 23 časa 3. četa otvori vatru, inscenira napad i omogući neprijateljskoj četi izlazak iz uporišta, prelazak preko mosta i dalji pokret na Kremenac. Naročito je naglašena potreba budnosti, bez obzira na dogovor i pristanak neprijatelja na predaju. Takva mera je bila nužna posebno kad se imao u vidu sastav neprijateljske čete i prošlost vojnika.

Pripreme su brzo izvršene. Neprijateljska četa je dobila naređenje za izlazak na Kremenac. Očekivalo se vreme za otvaranje vatre i insceniranje napada. U 23 časa ispaljeno je nekoliko bacačkih granata i rafala iz puškomitraljeza u vazduh. To je učinila i jedna i druga strana, pa je neprijateljska četa izašla iz odbrambenog rejona, prešla preko mosta i uputila se na Kremenac. Mi smo ispalili još nekoliko pojedinačnih metaka i zatim prestali puhati. Cim je neprijateljska četa prošla kroz raspored 3. čete 1. bataljona i stazom se uputila na Kremenac, 3. četa je napustila položaj i krenula za njom. Druge dve čete ostale su i dalje na položajima prema Sanskom Mostu.

Stigavši na Kremenac, neprijateljska četa se postrojila. U njoj se nalazilo 130 vojnika.⁷ Tada je naređeno da polože oružje. Ukupno je bilo 100 pušaka, 13 puškomitraljeza, 1 teški i 1 laki bacač.⁸ Pored toga, izneseno je tri

⁷ Izveštaj Štaba Grmečke operative grupe od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 102, 299. Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331. Dnevni izveštaj 15. brdskog armijskog nemačkog korpusa od 28. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 170, 443. U ovom izveštaju stoji da su neprijateljski gubici: 142 čoveka. Međutim, predalo se 130 ljudi.

⁸ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 28. 8. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 1281, br. reg. 10—8.

hiljade metaka i sva oprema kojom je četa raspolagala. Komandant Brigade govorio je o političkoj situaciji u svetu i Jugoslaviji. Od njih je traženo da postavljaju pitanja koja ih interesuju. Kad se to završilo, rečeno im je da su slobodni i da mogu ako žele, ostati u našim jedinicama ili da idu kućama. Samo 20 tražilo je da ide u Podgrmečki NOP odred jer su bili rodom iz sela u Podgrmeču,⁹ a ostali da idu kućama. Sutradan oni su sa oružjem upućeni u Podgrmečki odred. Ostali su otišli prema Sanskom Mostu. Jedan narednik je izjavio da želi ostati sa nama, pa je zadržan u Brigadi.

Komanda 15. brdskog armijskog korpusa znala je istog dana da je neprijateljska četa u Vrhpolju blokirana, ali nije bila obavještena da se četa i predala. U dnevnom izveštaju pomenutog korpusa stoji:

»Jake kom. (unističke) snage (5000) nalaze se na prostoru 11 km jugoist. od Sanskog Mosta. U Vrhpolju (12 km jugoist. od Sanskog Mosta) neprijatelj okružio jednu četvu hrvatske milicije. Četa je odbila poziv na predaju. Iz Sanskog Mosta upućeno je pojačanje.«¹⁰

Pomoć iz Sanskog Mosta upućena je, ali je i bila dočekana od četa 1. bataljona i odbačena u Sanski Most.¹¹ Međutim, u neprijateljskom izveštaju stoji da ona nije stigla na vreme.¹² Vrhpoljska posada je napustila uporište u

⁹ Izveštaj Štaba Grmečke operativne grupe od 1. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 3, 11. U ovom izveštaju se kaže da je u ovoj akciji učestvovala »i jedna četa Podgrmečkog odreda«. Međutim, u akciji je učestvovao samo 1. bataljon 13. krajiške brigade. U pismu političkog komesara 2. bosanskog korpusa od 31. 8. 1943. godine (Zbornik, IV, 16, 110, 312) stoji da sa neprijateljska četa iz Vrhoplja predala »Grmečkom odred«. To je, verovatno, napisano na bazi pogrešne informacije, jer se četa nije predala odred, već, kako je to rečeno, 13. krajiškoj brigadi. Sa tom predajom Podgrmečki odred nije imao nikakve veze.

¹⁰ Dnevni izveštaj 15. armijskog korpusa od 27. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 168, 438.

¹¹ Izveštaj političkog komesara 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331. Izveštaj Štaba 13. brigade od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 107, 303.

¹² Dnevni izveštaj 15. brdskog armijskog korpusa od 28. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 170, 443.

toku noći pa su čete 1. bataljona imale slobodno zaleđe i mogle su da upućeno pojačanje odbace.

Razoružanjem neprijateljske posade u Vrhpolju 13. krajiška brigada dobila je 100 pušaka i s njima je naoružala borce koji su dobrovoljno došli ili mobilisani za vreme pokreta jedinica Ribničkog odreda, odnosno 13. krajiške brigade, preko Zmijanja. Dobijanje automatskog oružja i bacača imalo je poseban značaj, jer je udarna i vatrena moć Brigade znatno povećana.

Bilo je različitih mišljenja oko puštanja neprijateljskih vojnika da idu kud hoće. Tako je u izveštaju Grmečke operativne grupe to puštanje ocenjeno kao nepravilno.

»Našim jedinicama neprijateljski položaj na Vrhpolju predao se. Predalo se 130 vojnika sa 13 puškomitraljeza, jednim teškim mitraljezom, jednim malim bacačem i nešto municije. 20 vojnika ostalo je u našim jedinicama a ostali su, što je nepravilno, pušteni kućama«. ¹³

»Samo mjesto Sanski Most do sada nije bilo napadnuto. Snage sa kojima raspolaže odbrana Sanskog Mosta nisu dovoljne da odbiju jedan jači napad partizana, pogotovo poslije razoružanja jedne podpune satnije domobrana u Vrhpolju«. ¹⁴

»Mnogi domobrani su bili već po nekoliko puta zarobljeni i opet upućeni u svoje prvošnje jedinice — te takovi vrlo loše djeluju na ostale i kod svih tada nastane labava borbena djelatnost te tako kod napada odmetnika isti se uopće ne bore ili samo toliko da ispucaju nekoliko naboja«. ¹⁵

Prema tome, očito je da je ocena štaba Grmečke operativne grupe bila oštra i da je bilo korisnije za NOB prihvatanje predaje, pod uslovima da vojnici koji se predaju idu kud žele, nego da smo morali da napadamo jer bi sigurno izgubili nekoliko naših boraca a i rezultati bi bili slabiji. Ova predaja unosila je i demoralizaciju u ostale neprijateljske jedinice. Ipak je značaj ove akcije veliki.

Posle oslobođenja Vrhpolja, 28. avgusta, u selu Tramošnji su uhvaćena 2 četnika, a 4 su se predala. ¹⁶ Trojica

¹³ Izveštaj Štaba Grmečke operativne grupe od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 103, 299.

¹⁴ Izveštaj Župne redarstvene oblasti u Banjaluci od 12. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 191, 442.

¹⁵ Izveštaj nadporučnika Ivana Kovačevića od 27. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 205, 517.

¹⁶ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 28. 8. 1943. godine. Arhiv VII JNA, k. 1281, br. reg. 10—8.

od njih ostala su u Brigadi, kao partizani, dok su ostali pušteni.

Borbe sa Nemcima i četnicima u Tramošnji

Posle razoružanja neprijateljske čete, koja je držala Vrhpoljsku ćupriju i oslobođenja Vrhpolja, stvorena je mogućnost za neposrednije ugrožavanje Sanskog Mosta. Tako je 1. bataljon 13. krajiške brigade sa položaja oko Vrhpolja odmah krenuo prema Sanskom Mostu, stigao u selo Kruhare i tu zauzeo položaj prema neprijatelju koji je držao Sanski Most. Drugi bataljon u isto vreme bio je u selu Sasini, a 3. — u selu Stratinskoj.¹⁷ Zbog takvog rasporeda jedinica 13. krajiške brigade neprijatelj nije imao mogućnosti da vrši ispade u obližnja sela, a bio je ugrožen i u gradu. Stoga je 28. avgusta pokušao da odbaci 1. bataljon od grada, ali u tome nije uspeo. Bataljon je njegove delove razbio i povratio u Sanski Most.¹⁸

Delovi 13. krajiške brigade približavali su se pruzi Sanski Most — Prijedor i otvarali vatru na vozove.¹⁹ Pored toga oni su minirali prugu, pa je veza sa Prijedorom postajala sve ugroženija i Sanski garnizon dovođen je u sve težu situaciju. Svojim zadržavanjem na pomenutom prostoru 13. brigada je stvorila mogućnost za uspostavljanje kontakta i sa pripadnicima neprijateljskih jedinica u Sanskom Mostu.²⁰ Događaji su mogli dobiti obrt sličan onom u Vrhpolju, a oslobođenjem Sanskog Mosta neposredno bi postao ugrožen Prijedor. Saobraćaj na pruzi Banjaluka — Prijedor bio bi onemogućen.

Četnici iz sela Vilusi, Obrovac, Stratinska i onih severno od ceste Bronzani Majdan — Sanski Most takođe su bili ugroženi. U tim selima, sem Vilusa, bio je jak naš

¹⁷ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 107, 305.

¹⁸ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII -INA, k. 1281, br. reg. 7—1.

¹⁹ Izveštaj Nemačkog štaba za vezu pri Komandi 2. italijanske armije od 4. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 157, 376. Izveštaj političkog komesara 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331.

²⁰ Izveštaj političkog komesara 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331.

uticaj. Iz njih nije bilo mnogo ljudi u četnicima, pa je postojala opasnost da četnici u njima potpuno izgube svoj uticaj. Dejstvom jedinica 13. krajiške brigade na tom prostoru takva mogućnost je pojačana i neprijatelj je i to dobro znao, pa je morao nešto preduzeti.

Odbacivanjem jedinica 8. krajiške brigade od Banjaluke i odlaskom 6. krajiške brigade na prostor Mrkonjića, otklonjena je opasnost po neprijateljske snage u Banjaluci i Han-Kolima.²¹ Sada je takvu opasnost trebalo otkloniti i od Sanskog Mosta. Zbog toga su Nemci zadržali svoje snage u Bronzanom Majdanu.²² Ovo mesto bilo je veoma pogodno zbog svog položaja za preduzimanje mera protiv jedinica 13. brigade. U akcijama koje su Nemci namerali preduzeti protiv jedinica 13. brigade posebnu ulogu imali su četnici. Oni su, verovatno, dobili zadatak da utvrde raspored naših jedinica i predlože na koji način bi se mogao neopaženo izvršiti napad. Od toga je u najvećoj meri zavisio uspeh. Tako su Nemci zadržali neke četničke jedinice u selima neposredno kod Bronzanog Majdana i pomoću njih vršili izvidanja u pravcu naših položaja.

Zemljište koje je odvajalo nemačke položaje od naših bilo je veoma ispresecano, sa mnogo obraslih brežuljaka, jaruga i seoskih puteljaka. Snaći se na takvom zemljištu bilo je teško pa su se četnici, meštani, tamo odlično snala-

²¹ U akciji čišćenja četnika na prostoru Manjače i severnije učestvovala je 6. 8. i 13. krajiška brigada, odnosno Ribnički NOP odred. Sesta brigada nastupala je na desnom krilu 4. krajiške divizije, na levoj strani reke Vrbasa. Osmo brigada bila je u centru rasporeda i u nastupanju stigla je do Banjaluke. Trinaesta brigada nalazila se na levom krilu divizije i dospela je u prostor brigade istočno od Sanskog Mosta. Dolaskom 8. krajiške brigade neposredno do Banjaluke neprijatelj se smatrao ugroženim, pa je napao 8. brigadu i Stab Divizije i odbacio ih čak do sela Sokolova. Time je pritisak na Banjaluku prestao (Izveštaj Nemačkog štaba za vezu pri Komandi 2. italijanske armije od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 155, 373. Izveštaj Štaba 4. krajiške divizije od 30. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 104, 300). Odbacivanjem Štaba Divizije i 8. krajiške brigade sa dostignute linije, poremećena je veza između divizije i 13. brigade, koja je i dalje ostala na istom prostoru i ugrožavala Sanski most i železničku prugu između Prijedora i Sanskog Mosta, odnosno Banjaluke.

²² Izveštaj Štaba 11. krajiške brigade, odnosno 13, od 8. 9. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 1626, br. reg. 11/1—21.

žili. Prema položajima 1. i 3. bataljona zemljište je bilo nešto lakše za kretanje i orijentaciju, dok je prema 2. bataljonu bilo najteže. Trebalo je preći selo Obrovac pa doći do jedinica 2. bataljona. To se neopaženo bez četnika nije moglo izvesti, a oni su poznavali svaku stazicu. Nemci su ubacili u četničke jedinice svoje obavješajce. Obukli su ih u odela kakva su nosili četnici pa su zajedno sa četnicima vršili izviđanja i pripremali napad na jedinice 13. brigade. Tako su sa četnicima prokrstarili sela: Stratinsku, Obrovac i Melinu. Preko tih sela moglo se prikriveno doći do položaja 13. brigade. Ta sela su najvećim delom bila pošumljena pa se moglo kretati prikriveno. Dva-tri dana Nemci su vršili takva izviđanja, a zatim su preduzeli napad.

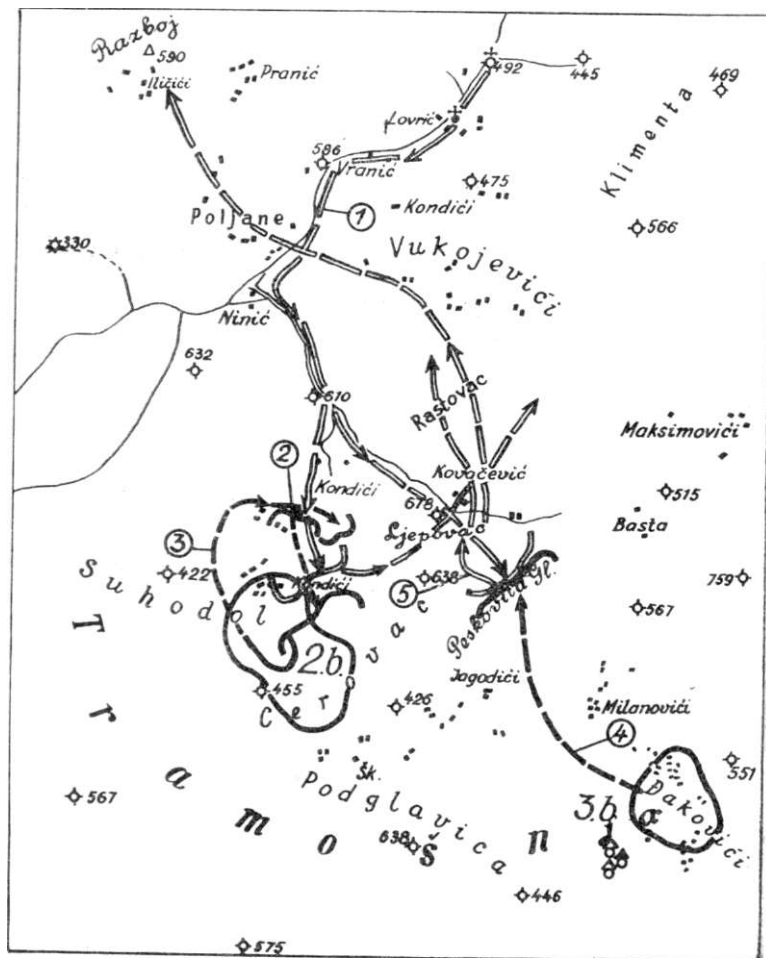
Prokrstarivši čitav prostor istočno od Sanskog Mosta, jedinice 13. krajiške brigade 30. avgusta nalazile su se u Kijeju, Tramošnji i Stratinskoj.²³ U selu Tramošnji, zase-lak Kondići, k. 455 bio je 2. bataljon. 31. avgusta pred veče u Tramošnju je iz Stratinske stigao i 3. bataljon. Stigavši tamo, Bataljon se razmestio u zaseoku Đakovići, 2,5 km istočno od škole. U takvom rasporedu ova dva bataljona ostala su u toku 2. septembra, sve do napada neprijatelja na 2. bataljon.

Drugog septembra oko 300 Nemaca i oko 100 četnika 2. četničke brigade krenulo je od Bronzanog Majdana, preko sela Stratinske, u pravcu sela Tramošnja i bataljona 13. brigade. Bili su dobro naoružani, naročito automatskim oružjem. Pored toga, imali su dva teška bacača. Naoružanje je bilo prilagođeno uslovima terena i jedinica je bila sposobna za borbu na manevarskom zemljištu, bez podrške drugih vrsta oruđa. Pošto su ih vodili četnici seoskim stazama, Nemci su neprimetno došli do zaseoka Kodnići i u 16 časova 2. septembra napali 2. bataljon 13. krajiške brigade.²⁴ Doletela su i tri aviona i počela bombardovati i mitraljirati partizanske položaje.

²³ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331.

²⁴ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII JNA, k. 1281, br. reg. 7—1.

BORBA SA NEMCIMA I CETNICIMA U TRAMOŠNJI
2. septembra 1943. god.

Legenda:

R. 1 : 50.000

- 1) Pravač dolaska neprijateljskih jedinica u Tramošnju.
- 2) Mesto gde je došlo do borbe sa delovima 2. bataljona.
- 3) Pravač kojim je vod 2. bataljona došao za leđa neprijatelju.
- 4) Pravač kojim je 3. bataljon krenuo prema neprijatelju.
- 5) Pravači povlačenja neprijatelja posle neuspeha u napadu.

Borba se vodila severoistočno od Suhodola. Neprijatelj je pokušao da razbije 2. bataljon i da ga odbaci u pravcu škole u selu Tramošnji. Međutim bataljon je, mada je bio iznenađen pružio snažan otpor, a zatim se povukao prema Suhodolu. Tako je neprijatelja »navukao« u jednu jarugu. Ali, sve neprijateljske snage nisu krenule za delovima 2. bataljona koji su se povlačili u pravcu Suhodola. Jedan deo njegovih snaga krenuo je preko zaseoka Kovačevići i Ljepovca u pravcu Peskovite glave. Time je neprijatelj, verovatno, hteo da zaobiđe 2. bataljon i pojavi se u njegovoj pozadini. Ali 2. bataljon je uputio jedan vod preko Suhodola i šume severno od njega sa zadatkom da napadne neprijatelja, koji je potiskivao njegove delove, s boka i pozadine. Vod je stigao neopaženo u zaselak Severni Kondići, šumom se približio neprijatelju i napao ga s leđa. Tada su ostali delovi bataljona izvršili snažan pritisak s fronta i neprijatelj se našao u teškoj situaciji.

Doznavši za borbu, komandant 3. bataljona odmah je naredio pokret bataljona, bez jedne čete, prema mestu gde se vodila borba. Kad su čete 3. bataljona stigle do Peskovite glave, sukobile su se sa delom neprijateljskih snaga koje su bile u pokretu u cilju zaobilaska 2. bataljona. Na čelu ovih neprijateljskih snaga bili su četnici. Treći bataljon ih je iznenađio svojom pojavom na Peskovitoj glavi i brzo razbio. Četnici su počeli bežati, ali su Nemci stupili u borbu. Međutim, i njih je 3. bataljon primorao na povlačenje, pa su i oni počeli da se povlače u pravcu zaseoka Kovačevići i Rastovca.

Pritisak 2. bataljona na drugi deo neprijateljskih snaga doveo je do toga da su se one počele povlačiti preko Ljepovca. Ali, jedan deo tih snaga nije ni pomišljao na povlačenje. On se ogorčeno borio sa delovima 2. bataljona. Jedinice 2. bataljona su na njih vršile pritisak s fronta i omogućavale im povlačenje. Tako je 2. bataljon uspeo odseći jedan deo neprijateljskih snaga, ali se neprijatelj, zahvaljujući automatskom oružju kojim je raspolagao, grčevito borio. Usled toga njemu se sa fronta više nije bilo moguće približiti. Međutim, 2. bataljon je vatrom streljačkog oružja pojačavao pritisak s fronta, dok

se jedan deo snaga zabacivao neprijatelju za leđa. Kad mu se približio, izvršio je juriš. Jedan neprijateljski mitraljezac, Abdurahman Atabajev, borio se sve dotle dok ga naši borci nisu fizički savladali. Ovakvih primera bilo je više. »Svi su se krvavo borili i nisu hteli da se predaju dok ih naši nisu uhvatili za gušu.«²⁵ Time je bio slomljen neprijateljski napad, koji se pretvorio u odbranu, i, najzad, dosta neuredno povlačenje. Povlačenje u pravcu Stratinske i Bronzanog Majdana bilo je moguće pošto je već bio mrak, zemljište veoma ispresecano i što su sa Nemcima bili četnici, koji su teren dobro poznavali.

U ovoj borbi ubijeno je 20 Nemaca i 1 četnik, a ranjeno oko 25 neprijateljskih vojnika.²⁶ Zarobljena su 2 Nemca, 2 četnika i 7 Turkestanaca. Mi smo imali 1 mrtvog i 3 ranjena borca. Zaplenjena su 3 nemačka puškomitraljeza — »šarca«, 3 automata, 7 pušaka, 2 revolvera, protiv-

²⁵ Izveštaj komandanta 13. krajiške brigade od 3. 9. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 1626, br. reg. 9/1—21.

²⁶ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade o izvršenim akcijama od 28. 8. do 13. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 74, 171. U ovo vreme 13. krajiška brigada bila je pod operativnom komandom 4. krajiške divizije. Međutim, Štab 4. krajiške divizije, kad izveštava korpus o borbi sa Nemcima u Tramošnji i postignutim rezultatima, ne pominje 13. brigadu. Naprotiv, on kaže da se 13. brigada nalazi »oko Sitnice i prema Mrkonjiću i Manjači«, daleko od mesta gde je stvarno bila i vodila borbu sa Nemcima (Izveštaj Štaba 4. krajiške divizije od 4. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 27, 65), a za svoju 6. i 8. brigadu kaže da »operišu prema Bronzanom Majdanu«. Osmu brigadu je u to vreme bila u Bunarevima, tj. Manjači, gde Štab Divizije kaže da se nalazi 13. brigada (Izveštaj 8. krajiške brigade od 2. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 12, 35. Izveštaj 8. brigade od 6. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 43, 101). Šesta brigada, takođe, nije operisala prema Majdanu, već se nalazila u Manjači, a trebalo je da krene prema Bronzanom Majdanu (Izveštaj 6. krajiške brigade od 7. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 48, 112).

Iz naređenja 4. krajiške divizije od 4. 9. 1943. godine, upućenog 8. krajiškoj brigadi, vidi se da Štab Divizije zna gde se nalaze jedinice Brigade. Tamo stoji: »Sa snagama svoje brigade nalazite se oko Sitnice, Dubice, Dujakovaca i Gornjeg Ratkova. Sa ovog mesta startovanja čistiti pravce prema Ključu, Mrkonjiću i Manjači«. (Naređenje Štaba 4. krajiške divizije od 4. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 26, 63).

avionsko postolje sa nišanskim spravama, postolje teškog bacača, 15 granata za teški bacač i 2 tovarna konja.²⁷

Bežeći neprijatelj je ostavio dosta opreme i municije. Sutradan su jedinice 2. i 3. bataljona pretresle teren i našle nekoliko šatorskih krila, ćebadi i drugog materijala. Zarobljeni četnici su pušteni, dok su Turkestanaci izrazili želju da ostanu sa nama pa su i zadržani. Nekoliko dana posle toga dato im je oružje.²⁸

Posle ove borbe neprijatelj je poseo Razboj — k. 590 u Sasini, pa je 13. brigada imala nameru da ga napadne.²⁹ Međutim, neprijatelj je pobjegao u Bronzani Majdan i do napada nije došlo.

Formiranje 4. bataljona

Posle borbe sa Nemcima i četnicima u selu Tramošnji, 2. septembra, jedinice 13. krajiške brigade i dalje su se držale na prostoru istočno od Sanskog Mosta. One su bile veoma aktivne i vršile su pretraživanje sela i šume. Tako je 2. bataljon 6. septembra u selu Stratinskoj, zaselak Ke-kići, uhvatio 6 neprijateljskih vojnika i zaplenio 5 pušaka.³⁰ To su bili tzv. žandarmi, koji su patrolirali po selima i služili kao predstraža prema našim položajima. Pored toga, postavljane su nagazne mine na železničkoj pruzi Prijedor — Sanski Most i hvatane veze sa pojedinim četnicima i njihovim grupama, koje su pozivane na predaju.

Na tom terenu još od formiranja Ribničkog partizanskog odreda, proleća 1943. godine, nalazio se pomoćni oba-

²⁷ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 21, 55. Ovaj izveštaj pisan je sutradan, dok se nije bilo ustanovilo pravo stanje u pogledu ubijenih i zaplenjenog materijala. Zbog toga se podaci u njemu nešto razlikuju od podataka koji se navode u izveštaju 13. brigade od 13. 9. 1943. godine i operacijskom dnevniku Brigade.

²⁸ Turkestanaci su ostali u Brigadi. Ali kad je brigada stig'a u Manjaču, neki su pobjegli. Uхватili su ih četnici i pobili.

²⁹ Izveštaj komandanta 13. krajiške brigade od 3. 9. 1943. godine, Arhiv VII, k. 1626, reg. br. 9/1—21.

³⁰ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade o izvršenim akcijama od 28. 8. do 13. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 74, 171.

veštajni centar Ribničkog odreda, kojim je rukovodio Jovo Vidović.³¹ Pomoćni centar imao je zadatak, pored prikupljanja podataka o neprijatelju, da stupa u kontakt sa ljudima naklonjenim NOP-u i da preko njih vrši uticaj na ostale. U skladu sa postavljenim zadatkom Vidović je obavestavao stanovnike o događajima, davao im radio-vesti i propagandni materijal i time širio partizanski uticaj na pomenutom prostoru. Usled tih ranijih priprema mobilizacija koja je vršena na pomenutom prostoru naročito u selima Sokolovu, Kozici i Tramošnji, nije nailazila na otpor.

Štab 13. krajiške brigade, čim su njegove jedinice krenule iz Ribnika i stigle na teren koji je bio pod kontrolom četnika, naredio je bataljonima da mobilišu sposobne ljude i popunjavaju svoje čete. Bataljoni su to činili i mobilisali izvestan broj ljudi u selima Zmijanja. Međutim, kad je Brigada stigla na prostor istočno od Sanskog Mosta, naišla je na bolje uslove za vršenje mobilizacije. Usled toga i činjenice da su postojeći bataljoni popunili svoje čete dobrovoljcima i onim koje su mobilisali pre dolaska na pomenuti prostor Štab Brigade je naredio štabovima bataljona da vrše mobilizaciju, ali da od tih novorobilisanih formiraju posebne čete.

Pre mobilizacije vršene su i neposrednije pripreme. To je činjeno održavanjem zborova u selima. Na zborove su dolazili meštani i njima je govoreno o vojno-političkoj situaciji i u vezi sa tim o potrebi stupanja u jedinice NOV-a i aktivnog učešća u borbi protiv okupatora, ustaša i četnika. U tom pogledu, najviše razumevanja i shvatanja potrebe aktivne borbe protiv neprijatelja bilo je u selima Sokolovu, Kozici i Tramošnji. Iz ovih sela javio se toliki broj ljudi da su od njih formirane posebne čete.

Prvi bataljon mobilisao je u Sokolovu oko 50 ljudi, prikupio ih i smestio u selo Paviće, kao četuju kojoj odmah nije bila određena komanda.³² Drugi bataljon je isto učinio

³¹ Izveštaj Obaveštajnog centra Ribničkog odreda od 5. 7. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 767 A, br. reg. 20—2. Isto od 3. 8. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 767 A, br. reg. 7—3.

³² Izjava Janka Radulovića, Vlade Banjca, Petra Tomića i Petra Solomuna, tadanjih rukovodilaca u 13. krajiškoj brigadi, data 16. 2. 1965. godine.

u selu Tramošnji. Ovaj bataljon mobilisao je oko 60 ljudi i od njih oformio četu. Za komandira čete postavljen je Nikola Gogić sa kojim je ranije održavana veza. Ovoj četi odmah je određen komesar i njegov zamenik. To su bili Vlado Banjac i Duško Vujinić, stari borci iz Ribnika. Komandiri vodova i desetina određeni su od novomobilisanih ljudi. Treći bataljon je 7. septembra imao oko 100 mobilisanih u selu Kozici i još nekim selima, od kojih je formirao desetine i vodove.³³ Formiranje četa izvršeno je 7. i 8. septembra.³⁴ Cete su bile brojnog sastava, kao i postojeće čete u bataljonima.

Kod formiranja novih četa najteži problem, koji se odmah morao rešiti, bio je problem rukovodilaca. Problem kadra, posebno partijsko-političkog, akutan je bio i u četama postojećih bataljona,³⁵ a formiranjem novih četa, on je postao još teži. Međutim, kadar se nije imao odakle dobiti. Jedino rešenje bilo je u tome da se izbor izvrši iz postojećeg kadra. Tako su vodnici i deseteri određeni od novomobilisanih i oni su odmah počeli vršiti te dužnosti, bez obzira na to što četni rukovodioci nisu bili u svim četama odmah određeni. Svakako da to, kad se posmatra sa stanovišta sposobnosti i borbenog iskustva, nije bilo najbolje rešenje. Međutim, u te ljude su ostali mobilisani imali poverenje pa je taj momenat ocenjen kao važniji. Mobilizacija ljudstva u navedenim selima u velikoj meri je doprinela činjenici da se teren istočnije od Sanskog Mosta čvršće vezao za naš pokret.

Do 8. septembra 13. krajiška brigada se nalazila na prostoru istočno od Sanskog Mosta, a tada je, u duhu na-

³³ Ratni dnevnik tadanjeg komesara 3. bataljona 13. krajiške brigade, Branka Karaća. Dnevnik se nalazi kod autora. U daljem: Karać.

³⁴ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 8. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 60, 134. U dokumentu se ne navodi tačan datum formiranja četa već kaže: »... ovih dana formiramo neke nove čete«. Ali, s obzirom na vreme pisanja izveštaja i tačan podatak o formiranju čete kod 3. bataljona, sa sigurnošću se može tvrditi da je formiranje četa izvršeno u navedeno vreme.

³⁵ Izveštaj zamenika politkomesara 13. krajiške brigade od 25. 10. 1943. godine o stanju i radu partijske organizacije Brigade od 25. 9. do 25. 10. 1943. godine, Arhiv VII JNA, Mikroteka, CK SK BiH, 4/763—765.

ređenja Štaba 2. NOU bosanskog korpusa, krenula prema Manjači i Mrkonjiću. Brigada je do pokreta formirala pomenute čete i one su se nalazile uz bataljone koji su mobilisali ljudstvo i izvršili formiranje.

Čim je 13. krajiška brigada krenula sa prostora istočno od Sanskog Mosta, u pravcu Manjače, četnici su obavestili Nemce pa su avioni mitraljirali i bombardovali jedinice u pokretu. Tom prilikom 3. bataljon, u čijem sastavu je bila jedna od novomobilisanih četa, imao je 2 mrtva i 7 ranjenih.³⁶ Ove žrtve rezultat su nedovoljne budnosti Štaba bataljona.

Prema naredenju Štaba 2. NOU korpusa 13. krajiška brigada trebalo je da se prebaci na prostor »Rogolje — Surjan — Manjača sa zadatkom likvidiranja četničkih bandi na toj prostoriji i zatvaranja pravaca o Banjeluke.«³⁷ Kako je ta prostorija dosta udaljena od prostorije na kojoj se nalazila Brigada, trebalo je dosta vremena da se na nju dođe. Pokret danju ometala je neprijateljska avijacija pa je to otežavalo situaciju. Sem toga Brigada je u pokretu pretraživala sela i tražila manje četničke grupe koje su se skrivale. Zbog svega toga Brigada je bila stalno u pokretu od 7. do 12. septembra, pa sređivanje i potpuno oformljavanje novih četa i formiranje 4. bataljona nije moglo biti odmah izvršeno.

Kad je brigada stigla na određeni prostor, Štab Brigade je izdvojio novomobilisane čete i smestio ih u selu Rogoljima. Tu je formiran 4. bataljon 13. krajiške brigade i to između 13. i 15. septembra 1943. godine.

Za komandanta 4. bataljona postavljen je Antonije Ivić, zamenik tada nije postavljen. Za političkog komesara Bataljona postavljen je Rajko Radetić, za zamenika političkog komesara — Vlado Malešević. Štab Bataljona odmah je preuzeo svu brigu oko organizacije života i rada Bataljona. Postavljene su i komande četa, mada odmah nisu bila popunjena sva mesta u njima. Za komandira 1. čete (Sokolovačke — kako se po ljudstvu koje ju je sačinjavalo zvala) postavljen je Milan Macanović, za zamenika Spasoje Zu-

³⁶ Karać: Dnevnik.

³⁷ Naredenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 5. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 31, 72.

kić, za političkog komesara Ivica Babić, za njegovog zamenika DMITAR J. BANJAC. Komanda 2. čete, (Tramošnjanske) ostala je ona koja je određena još u selu Tramošnji, prilikom formiranja Čete. Za komandira 3. čete postavljen je Nemanja Risović, za zamenika — Bogdan Jelić, za političkog komesara Blažo Marković, a za zamenika Boško Kevac.

U to vreme 1. bataljon je u selu Gerzovu mobilisao oko 20 ljudi i popunio 1. četu. Četvrti bataljon nije angažovan u borbi sve do 28. septembra. Do toga vremena komanda Bataljona sređivala je Bataljon, određivala ostale rukovodioce, i rukovodioce službi, izvršila popis boraca, organizovala intendanturu, kuhinju i ostalo.

Bataljon nije odmah naoružan. Naoružani su bili rukovodioci i, verovatno, oko 10—15% boraca u svakoj četi.³⁵ Čete su odmah počele da izvode obuku iz predmeta koji su bili najneophodniji, kao stražarske službe, dežurstva, gađanja, izviđanja i slično. Politička nastava počela se izvoditi odmah, jer je to bilo nužno s obzirom na to da je ljudstvo tek mobilisano, da se udaljilo od svojih kuća, gde su mnogima ostale žene i deca, da su četnici, kad je Brigada otišla sa terena od Sanskog Mosta, terorisali njihove porodice itd. I pored svih preduzetih mera bilo je pojava samovoljnog odlaženja iz jedinica. To je i razumljivo, jer su se ti ljudi prvi put udaljili od svojih kuća i porodica.

Uglavnom, Stab Brigade je za komandanta i političkog komesara Bataljona postavio najbolje bataljonske rukovodioce u Brigadi i preduzeo sve neophodne mere da se Bataljon što pre učvrsti i osposobi za borbu.

Formiranje Sanskog odreda

Stab 2. NOU bosanskog korpusa je 25. avgusta 1943. godine stavio u zadatak Grmečkoj operativnoj grupi da razmotri »mogućnost formiranja Sanskog odreda na prostoru Mulež — Bronzani Majdan — Sanski Most«³⁹. Grupi

³⁸ Dokumentovani podaci o naoružanju 4. bataljona se u postojećoj dokumentaciji ne mogu naći, pa se to navodi po sećanju.

³⁹ Naredba Štaba 2. NOU bosanskog korpusa od 25. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 76, 229.

je naređeno da formira taj odred, ako postoje uslovi za to, i naglašeno je da se u Ribniku može formirati novi odred, pri čemu bi četa koja već tamo postoji mogla poslužiti kao jezgro odreda.⁴⁰ Međutim, ova grupa je rasformirana 8. septembra 1943. godine pa nije mogla izvršiti postavljeni zadatak.

Mobilizacija ljudstva sa terena Zmijanja i Manjače u Ribnički odred, odnosno 13. krajišku brigadu, delovala je pozitivno u smislu jačeg razvijanja NOP-a na ovom području. Štab 13. krajiške brigade, stigavši na pomenuti teren, pristupio je formiranju Sanskog NOP odreda, u duhu datog predloga Štabu Korpusa.

U Sokolovu je bilo nekoliko boraca koji su izostali iza svojih jedinica za vreme neprijateljske ofanzive. I, zahvaljujući najviše radu i uticaju Dragutina Đukanovića i Blagoja Savića iz Sokolova, ovi borci su se krili od četnika i sačuvali oružje. Boraca iz Sokolova bilo je i u 13. krajiškoj brigadi.

Komandant 13. krajiške brigade odredio je jedan vod sa dva puškomitraljeza i sa njim, i Jovom Medićem, otišao u Sokolovo. Tamo su održali zbor, na kome je okupljenim seljacima govorio komandant Brigade o situaciji i ulozi četnika koji su aktivno saradivali sa ustašama, zatim je govorio o potrebi borbe protiv četnika i o tome da bi se najveći uspeh postigao ako bi se u Sokolovu formirao partizanski odred. Ljudi su to prihvatili, a dobro su primili i Medića kao komandanta odreda, posle čega im je govorio i Medić.

⁴⁰ Štab Ribničkog odreda dobro je poznao stanje na prostoru Sokolovo, Kozice, Tramošnja i predložio je komandantu Korpusa da se tamo formira partizanski odred. Za komandanta odreda preložio je Jovu Medića, koji je tada bio komandant 1. bataljona 7. krajiške brigade. Medića su još od leta 1942. godine upoznali seljaci pomenutih sela, pa je zbog toga i predložen za komandanta odreda.

Sedma krajiška brigada 17. avgusta 1943. godine stigla je u Jajce, koje je neprijatelj napustio. Tada je, verovatno, naređeno Štabu 7. krajiške brigade da uputi Jovu Medića na raspolaganje 13. krajiškoj brigadi i on je došao u Štab Brigade u Ratkovo.

Ribnički odred je u Ribniku formirao ranije jednu četu od boraca koji nisu bili sposobni za veće napore i pokrete. Trebalo je da ona, u slučaju pokreta Ribničkog odreda iz Ribnika, ostane kao zaštitna Ribnika i okolnih sela, pa je zato i formirana. Štab Korpusa, navodeći Grupi da se i u Ribniku može formirati novi odred, kaže da ta četa može poslužiti kao jezero.

Tako je formiran Sanski NOP odred. Istina, on je formiran od boraca i ljudi koji su pripadali ključkom srezu. I Sokolovo, gde je formiran odred, pripadalo je Ključu, ali se smatralo da će Odred proširiti svoj uticaj i na sela sanskog sreza, na desnoj strani Sane, pa se on i nazvao Sanski NOP odred.

Komandant 13. krajiške brigade ostavio je vod sa dva puškomitraljeza u Sokolovu i on je činio jezgro Sanskog NOP odreda. Ovde je bilo posebno važno da borci koji čine jezgro Odreda budu sigurni i da ne pokleknju u bilo kakvim iskušenjima jer se znalo da Brigada neće moći ostati stalno kao zaštita Odreda i sela u kojima je formiran. Stab 13. krajiške brigade stavio je na raspolaganje komandantu Odreda Mediću i svoj pomoćni obaveštajni centar, u kom je bio Jovo Vidović sa nekoliko boraca. Vidović je tada postavljen za šefa obaveštajnog centra Sanskog NOP odreda.

U Sokolovu je odmah formirana četa od zaostalih i drugih sposobnih Sokolovčana. Za komandira čete postavljen je Blagoje Savić, takođe Sokolovčanin. Izabrani su i vodnici i desetari istog dana. Komesara Odreda nije bilo jer je nedostatak političkog kadra bio ozbiljan problem.

Tačan datum formiranja Sanskog NOP odreda nije lako ustanoviti. Formiran je, najverovatnije, između 20. i 25. avgusta 1943. godine. Komandantu Odreda dat je zadatak i naređeno da vrši mobilizaciju i prikuplja borce u Odred. Trinaesta krajiška brigada ostala je na tom terenu i pod njenom zaštitom Odred je nesmetano vršio mobilizaciju i formirao je i drugu četvu.

Za kratko vreme Odred je narastao na 300 ljudi. Od toga njih 164 imala su oružje.⁴¹ Tako je formiran 1. bataljon i pristupilo se formiranju terenskih četa s ciljem formiranja 2. bataljona. Pri tom vojni kadar je biran iz postojećeg sastava a ponešto je davala i 13. krajiška brigada, ali političkog kadra nije bilo ni za komesare četa. Za komandanta bataljona postavljen je Blagoje Savić, a za komesara Vojo Marković, koji je došao iz Ribnika. Trinaesta brigada je Odredu stavila na raspolaganje Luku Guslova, komandira čete, pa je on formirao jednu četvu za Odred u Donjem

⁴¹ Izveštaj Sanskog odreda od 3. 11. 1943. godine, Zbornik, IV, 19, 18, 60.

Ratkovu. Sa Guslovom upućen je i vodnik Trivo Lazičić, kao i još neki rukovodioci, pa se pitanje vojnog kadra nekako rešilo.

Štab Korpusa se obavezao da će dati politički kadar za komesara Odreda poslati Mirka Vranića, čim završi politički kurs. Vranić je bio politički komesar bataljona u 4. krajiškoj brigadi.⁴² Međutim, Vranić nije došao, pa je komandant Odreda dugo ostao sam i tražio je od Štaba Korpusa da odredi političkog komesara Odreda i intendanta.⁴³ Štab Korpusa je tada odredio Doku Marana za političkog komesara Odreda, a Jovu Vidovića za zamenika komandanta Odreda.

Odred je najpre, uz jedinice 13. krajiške brigade, počeo da vodi borbu sa četnicima. Tako se osposobljavao i u borbenom pogledu. On je proširio područje mobilizacije i na Kozicu, Tramošnjju, Obrovac, Stratinsku i druga mesta, pa je dosta brzo brojno narastao.

Jedno vreme na prostoru istočnije od Sanskog Mosta bila je i 6. krajiška brigada. Štab ove brigade smatrao je neispravnim vršenje mobilizacije od strane 13. krajiške brigade i postavljao je pitanje da li se misli formirati Sanski odred,⁴⁴ mada je Odred pre toga bio formiran i uveliko je mobilisao ljudstvo. I Štab 10. divizije izveštavao je Korpus da je u toku »formiranja Sanskog odreda pa je potrebno da nam javite pod čijom komandom« će biti.⁴⁵ Udaljenost 10. divizije bila je dosta velika i Odred je teško bilo potčiniti njoj. Šesta brigada je ubrzo otišla na prostor Bos. Grahova, a tamo je ostala 13. krajiška brigada, koja je pomogla Odredu da se razvije i ojača. Štab Sanskog odreda najčešće se obraćao Štabu Korpusa i od njega tražio rešavanje pitanja koja nije mogao rešiti sam, a ni uz pomoć 13. krajiške brigade, koja je ostala na prostoru Zmijanja i Manjače i sa kojom je Sanski odred bio u stalnoj vezi.

⁴² Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 2. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 12, 34.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Izveštaj Štaba 6. krajiške brigade od 7. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 48, 113.

⁴⁵ Izveštaj Štaba 10. divizije od 20. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 109, 254.

Najzad, od njega i Ribničkog odreda formirana je u martu 1944. godine 15. krajiška brigada.⁴⁶

Na sektoru Mliništa — Surjana — Sokolova

Početkom septembra 1943. godine Štab 2. NOU bosanskog korpusa postavio je svim jedinicama kao glavni zadatak — uništenje četnika. Na ovom zadatku trebalo je da se angažuju sve snage, pošto su očekivani novi zadaci od Vrhovnog štaba NOV i POJ, koje bi Korpus kao celina morao izvršavati. U tom slučaju kontrolu terena preuzele bi »manje snage, uglavnom odredi.«⁴⁷ Naređujući jedinicama, Štab Korpusa je postavio da:

»Svi štabovi i jedinice moraju uložiti maksimum truda i požrtvovanosti da se uništi svaka četnička formacija na prostoriji dodeljenoj jedinicama. Četnici će uz pomoć okupatora i pomažući okupatora nastojati da os održe kao neke vojničke formacije i da se grupišu pred događajima koji će nastupiti vjerovatno još ove jeseni na Balkanu.«⁴⁸

Štab Korpusa je ocenjivao stanje kod četnika tako da oni imaju nameru da se koncentrišu »pred događaje polovinom septembra, koji će se odigrati u Sredozemlju i na Balkanu«, kako je to naređivao četnički pukovnik Aćimović.⁴⁹ Prema tom četničkom naređenju izgledalo je da će se četnici Bosanskokrajiškog četničkog korpusa (Drenovićeva) prebaciti preko planinskog masiva Lunjevača — Vitorog i spojiti sa četnicima Dinarske divizije popa Đujića. Takvu mogućnost trebalo je sprečiti i što pre razbiti četničke jedinice kao vojne formacije.

⁴⁶ Naredba Štaba 5. korpusa od 26. 3. 1944. godine, Zbornik, IV, 23, 130, 476.

⁴⁷ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 16, 43.

⁴⁸ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 5. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 31, 72.

⁴⁹ Izveštaj Štaba 2. bosanskog korpusa od 5. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 32, 74.

Radi se, u stvari, o četničkom potpukovniku Mladenu Zujoviću, koji je kao delegat Draže Mihailovića za Dalmaciju, Liku, Bosnu i Sloveniju došao u Dalmaciju 1943. godine, posle smrti vojvode Birčanina, koji je tu dužnost obavljao pre njega. Aćimović je, dakle, lažno prezime.

Dejstva jedinica 4. krajiške divizije u drugoj polovini avgusta protiv četnika u prostoru Manjače nisu dala željene rezultate. Četnici se nisu hteli toliko angažovati u borbi da bi moralo doći do odlučujućeg rešenja. Oni su se pred našim jedinicama povlačili, a zatim im se zabacivali za leđa i dejstvovali u većim ili manjim grupama.⁵⁰ Imajući sve to u vidu, Štab 2. NOU bosanskog korpusa je naredio da se preduzmu oštrije mere protiv četnika, »jer samo preganjanje sa njima neće dovesti do željenih rezultata.«⁵¹ Te mere bile su višestruke.⁵²

Trinaestoj krajiškoj brigadi naređeno je da se zadržati na prostoru Rogolje—Surjan—Manjača sa zadatkom uništavanja četnika i zatvaranja pravaca od Banjaluke. Ova brigada trebalo je da održava vezu sa brigadom 4. divizije koja je ostala na prostoru istočno od Sanskog Mosta.⁵³ Druge dve brigade 10. divizije trebalo je da na prostoru južno od Mrkonjića, u sadejstvu sa tamošnjim odredima, uništavaju četnike i očiste od njih pomenuti prostor.

Ovakvim rasporedom jedinica korpusa obezbeđivala se kontrola čitavog prostora na kome su se nalazili četnici Uroša Drenovića.⁵⁴ Međutim, u vezi sa razvojem situacije

⁵⁰ Izveštaj Štaba 8. krajiške brigade od 2. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 12, 35. Izveštaj Štaba 2. bosanskog korpusa od 5. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 32, 74.

⁵¹ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 15, 40.

⁵² Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 15, 40. Izveštaj Štaba 2. bosanskog korpusa od 4. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 24, 59.

Prema naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ trebalo je da se sve snage 2. bosanskog korpusa angažuju na razbijanju i uništenju četnika. Međutim, četnici su se pred opasnošću sklanjali u okupatorsko-ustaške garnizone ili su se razbijali u manje delove i zabacivali za leđa partizanskih jedinica koje su ih progonile. Zbog toga, je teško bilo postići veće rezultate u borbi protiv njih. U nekim se-lima imali su svoje jatake koji su ih hranili, pomagali i obavestavali o pokretima naših jedinica. To je još više otežavalo borbu protiv njih i izvršenje zadataka od strane jedinica 2. korpusa, pa je naređeno da se preduzmu oštre mere (Zbornik, IV, 17, 15, 24, 40, 59)

⁵³ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 5. 9. 1943. godine. Zbornik, IV, 17, 31, 72.

⁵⁴ Izveštaj komadanta 3. četničke brigade od 20. 9. 1943. godine, Arhiv VII JNA, BH—V—10393.

u Dalmaciji korpusne snage nisu duže ostale na prostoru koji im je određen pomenutim naređenjem Štaba 2. bosanskog korpusa. Šesta krajiška brigada izvršila je pokret prema Dalmaciji, a 8. prema Podgrmeču, pa je čitav prostor između reke Sane i Vrbasa napušten od strane snaga 4. krajiške divizije.⁵⁵ Ni jedinice 10. divizije, sem 13. krajiške brigade, nisu se dugo zadržale na prostoru koji im je bio određen naređenjem Štaba Korpusa. Deveta brigada 10. divizije više se orijentisala prema Hrbljani i Malovanu, a 7. brigada angažovana je oko pripremanja i obezbeđenja prostora za spuštanje vojnih materijala iz savezničkih aviona.

U to vreme četničke snage bile su raspoređene: 1. brigada na prostoru sela Rekavice — Banjaluka — Han Kola; 2. brigada: selo Piskavica — Sasina — Vilusi; 3. brigada: Hrbljina — Trijebovo — Jasenovci Potoci, i 4. brigada selo Marčete — Kadina Voda — Sokolovo. Četnici su bili u grupama od 30 do 40 vojnika, što je zavisilo od konkretne situacije, a kad su naše snage »pokrile« čitav prostor na kom su bili četnici, oni su se rasturili i bili u manjim grupama. To im je omogućavalo izbegavanje većih borbi sa nama, lakše skrivanje po selima i zaseocima i, najzad, lakšu ishranu. Pored toga, tako raspoređeni, oni su lakše mogli napadati naše manje grupe i kurire i to na širem području.

Krećući se sa prostora istočno od Sanskog Mosta, 13. brigada je u vremenu od 13. do 28. septembra 1943. godine izvršila pretres sela Sokolova, Gornjeg Ratkova, Sitnice, Čađavice, Dubice, Lokvara, Trijebova, Graca, Medne, Pecke, Gerzova, Trnova, Dragnić Podova, Podgorja i Jasenovih Potoka. To je činjeno tako što su noću vršeni pokreti, neprimetno od četnika, i izvršena blokada sela ili zaselaka za koje se pretpostavljalo da bi u njima mogli biti četnici. Postavljane su i zasede u toku noći na putevima koji iz tih sela vode prema šumi. Sve sa ciljem dočekivanja četnik^ koji bi pokušali da beže iz opkoljenih sela, kad nas primete. Pretres je počinjao kad svane, kad je moguće osmatranje i sela i okoline. I pored svih tih mera, koje su

⁵⁵ Operacijski izveštaj Štaba 4. krajiške divizije za septembar 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 145, 334.

najčešće iziskivale velike napore, nisu se postizali odgovarajući uspjesi. Četnici su iznalazili razne načine da izbegnu hvatanje ili gubitke. Skrivali su se u kućama, na tavanima, senu, trapovima, raznim špiljama po kamenjarima pa ih je vrlo teško bilo pronaći. Najzad, kad vide da su iznenađeni i da ne mogu izbeći, oni su sakrivali oružje i radili u selu kao obični seljaci. Seljaci, u nekim od navedenih sela, nisu hteli da ih prikažu, a naši borci ih nisu lično poznavali pa je mnogima uspelo da se na taj način izvuku. Često su, kao seljaci, razgovarali sa borcima, a kad ovi odu, oni su uzimali oružje i produžavali »rad« kao četnici. Mnogi seljaci koji su želeli da otkriju četnike i to nama kažu nisu smeli da to učine, jer su četnici bili spremni da ih tuku, zlostavljaju pa čak i ubiju. Međutim, bilo je i takvih koji su se predstavljali kao naši prijatelji i davali im »podatke« o četnicima, ali su njihova obaveštenja bila sračunata na obmanu, pa je od njih moglo biti samo štete.

Za ovih 15 dana Brigada je ubila 8 četnika i nekoliko ranila.⁵⁶ Zaplenila je 7 pušaka sa ostalom opremom i 420 metaka. Sama je imala 4 mrtva i 7 ranjenih boraca od neprijateljske avijacije i 2 lakše ranjena u borbi sa četnicima. Očito je da su ovakvi rezultati slabi, nedovoljni. Međutim, više se teško moglo postići.

Razvoj opšte vojno-političke situacije išao je u prilog NOB-a i znatno je uticao i na raspoloženje kod četnika. Tako, na primer, engleska Vojna misija stigla je baš u to vreme na teren Mrkonjića, koji su držale naše snage.⁵⁷ Noću između 17. i 20. septembra saveznički avioni spuštali su ratni materijal jedinicama 2. NOU bosanskog korpusa i to na prostor sela Podbrdo — Rogolji, zapadnije od Mrkonjića.⁵⁸ To su videli tamošnji seljaci pa je četnička tvrdnja da su Englezi za njih i kod njih dovedena u pitanje. Tada su shvatili da Englezi nisu protiv NOV, kako su to tvrdili četnici. Kapitulacija Italije, mada je imala ogroman značaj za dalje vođenje rata, nije se mnogo osetila kod četnika

⁵⁶ Operacijski dnevnik Štaba 13. krajiške brigade, Arhiv VII JNA, k. 1281, br. reg. 7—1.

⁵⁷ Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. 11. 1943. godine, Zbornik, IV, 19, 50, 166.

⁵⁸ Petnaestodnevni izveštaj Štaba 7. krajiške brigade od 4. 10. 1943. godine, Zbornik, 18, 23, 61.

Drenovićeveog korpusa⁵⁹ zbog toga što na području toga korpusa nije bilo italijanskih garnizona. Inače četnici su bili u čvrstom savezu sa Nemcima.

Sem toga početkom septembra 1943. godine formiran je inicijativni odbor za izbor Oblasnog NOO za Bosansku krajinu, koji je u tom smislu izdao proglas narodu i odredio 26. septembar za dan izbora Odbora. Za taj dan pozvani su delegati za izbor Odbora.⁶⁰ Do tog vremena izvršene su sve pripreme i Mrkonjić je određen za održavanje izborne konferencije. Tu su se okupili delegati iz cele Krajine, te je i to imalo pozitivan uticaj na seljake mrkonjićkog sektora čak i na one koji su bili pod jakim uticajem četnika.

Formiranjem Oblasnog NOO za Bosansku krajinu i opštim jačanjem rada organa narodnooslobodilačke vlasti, sve više su se normalizovale prilike u oslobođenim gradovima. Tako je bilo i sa Mrkonjićem. U njemu je brzo sređeno stanje, organizovana je pijaca na koju su seljaci donosili stoku i donosili svoje proizvode i prodavali ih. Četnici su pokušali da spreče dolazak seljaka u grad i normalizovanje stanja, pa su se krijući približavali Mrkonjiću pazarnim danom i pucali u grad. Time su hteli da zaplaše narod.

Međutim, preduzete su sve mere da se i to onemogući. Aktivirane su jedinice u pretresanju šume i sela gde su se zadržavali četnici. Tako je 13. krajiška brigada do polovine oktobra pretresala sela Trijebovo, Medna, Pecka, Podgorja, Čardak, Dragnić Podovi, Presedla, Gerzovo, Trnovo i šume oko Mrkonjića i Mliništa. U ovom vremenu Brigada je uhvatila 4 četnika i zaplenila 6 pušaka. Imala je 1 lakše ranjenog borca. Brigada je izvršila konfiskaciju četničke imovine.⁶¹ Ona se i dalje zadržala na prostoru Mrkonjić-Manjača — Sitnica i pretresala sela i šume, pa četnici nisu nikad imali mira.

⁵⁹ Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. U. 1943. godine, Zbornik, IV, 19, 50, 168.

⁶⁰ Dopis Inicijativnog odbora za izbor Oblasnog NOO za Bosansku krajinu od 2. 9. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 1965, br. reg. 23/1.

⁶¹ Operacijski dnevnik Štaba 13. krajiške brigade, Arhiv VII JNA, k. 1281, br. reg. 7—1.

I četnici su preduzimali mere radi jačanja discipline. Četnički preki ratni sud osudio je 15. oktobra na smrt četnika Ratka Gajića Šigeru i Dušana Dabića zbog »nediscipline«, »pljačke« i »samovolje«. ⁶² Preduzete su i druge čisto vojne mere. Zaveden je trojni sastav i redni nazivi četa i bataljona. Oni koji nisu imali vojne naobrazbe postepeno su uklanjani sa položaja i davani u pozadinu. Svaki starešina morao je imati zamenika. Bilo je zabranjeno postavljanje starešina biranjem — po želji. Naređeno je da se iskoreni »kocka« i »pljačka«, prelaženje iz jedinice u jedinicu i da se vojska odvoji od pozadine. ⁶³

Preduzete su i veće mere predostrožnosti po selima. Svako selo moralo se obezbeđivati osmatranjem i straženjem. Dužnost stražara bila je: »Čuvanje samog sela i obaveštavanje nadležnih u slučaju pojave neprijatelja«. ⁶⁴ Na podesnim mestima morali su biti osmatrači teritorije. U slučaju magle osmatračice su zamenjivale civilne patrole »neupadljive za neprijatelja«.

Zbog tih mera koje su preduzeli četnici sve teže je bilo postići iole značajniji uspeh u borbi protiv njih, pa je 13. brigada skoro dva meseca provela u pretresanju sela i šume u međurečju Vrbas — Sana, a da nije postigla željene rezultate.

Oslobođenje Sanskog Mosta

Od početka ustanka Sanski Most je predstavljao jako okupatorsko-ustaško uporište. I sada, uvučen duboko u oslobođenu teritoriju, bio je »uvek baza mnogobrojnih neprijateljskih zločina prilikom ispada u naša oslobođena sela i svih mogućih ofanziva na našu oslobođenu terito-

⁶² Naredba Komande Bosanskokrajiškog četničkog korpusa br. 39 od 15. 10. 1943. godine, Arhiv VII JNA, BH—V—10401.

⁶³ Naredba Komande Bosanskokrajiškog četničkog korpusa br. 44 od 17. 10. 1943. godine, Arhiv VII JNA, BH—V—10407.

¹⁴ Naredba Komande Bosanskokrajiškog četničkog korpusa od 25. 10. 1943. godine komandantima brigade za organizovanje stražarske službe po selima četničke teritorije, Arhiv VII JNA, BH—V—10414.

riju«. ⁶⁵ Držanjem Sanskog Mosta neprijatelj je i dalje obezbeđivao oslonac za izvođenje ispada kako prema Saničkoj dolini i Ključu tako i prema Podgrmeču. Pored toga, Sanski Most je služio i kao bočno obezbeđenje komunikacija dolinom reke Une, a i za držanje rudnika Ljubija, Prijedora i donekle Banjaluke. Značajan je bio i za četnike koji su se nalazili u prostoru istočnije od njega.

Oslobođenjem Sanskog Mosta, oslobodio bi se sanski srez, u kom su izvršeni nečuveni zločini. Time bi se stvorile mogućnosti za stupanje ljudi u redove narodnooslobodilačke vojske a i za još veće ugrožavanje komunikacija severozapadnije i severnije od Sanskog Mosta. Zbog toga bi oslobođenje Sanskog Mosta za Bosansku krajinu imalo poseban značaj.

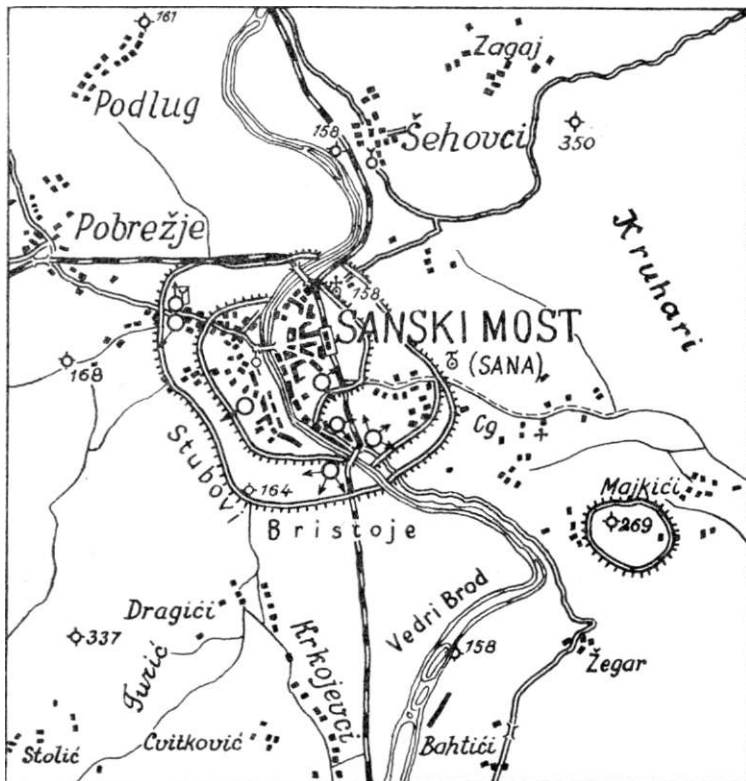
Organizacija odbrane. Polovinom oktobra 1943. godine u Sanskom Mostu su se nalazili 1. i 2. bataljon 3. gorskog puka, oko 1.100 vojnika. ⁶⁶ Ova dva bataljona, ojačana sa dve haubice, jednim brdskim topom, dva protivtenkovska topa i osam bacača imala su zadatak da brane grad u slučaju napada naših jedinica. Italijanske jedinice, kad su, 19. oktobra 1941. godine, okupirale Sanski Most, ⁶⁷ prve su počele sa fortifikacijskim uređenjem odbrane. Međutim, posle neuspelog napada partizana na Sanski Most leti 1942. godine organizovana je solidnija odbrana. Još tada iskopani su rovovi linijom: ušće potoka Glamašnica u Sanu — ciglana — leva obala potoka Radinovac — k. 158 — spoj železničkih pruga — reka Sana — marveni plac — spoj puta iz sela Zdena i ceste za Prijedor — zapadna ivica grada — k. 164 — leva obala Sane istočno od železničke pruge Sanica, Sanski Most. Ova linija smatrana je unutrašnjom odbranom grada i bila je posednuta manjim snagama u oktobru 1943. godine. Međutim, glavne neprijateljske snage bile su u užem delu grada.

⁶⁵ Zapovest Štaba 2. korpusa od 15. 10. 1943. godine za napad na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 69, 175.

⁶⁶ Dnevno izvješće Ministarstva oružanih snaga NDH za 23. 10. 1943. godine, Arhiv VII, Mikroteka, film 3, snimak 694—696 — MNO Zagreb.

⁶⁷ Raport Komande italijanskog korpusa od 5. 11. 1941. godine, Arhiv VII, arhiva neprijateljskih jedinica, k. 82, br. dok. 2/3a—3.

ORGANIZACIJA ODBRANE SANSKOG MOSTA

R. 1 : 50.000

Legenda :

- 1) Na desnoj strani Sane bilo je težište neprijateljske odbrane, dok su levu stranu branile slabije njegove snage. Tamo rovovi na svim mestima nisu bili posednuti.
- 2) Utvrđene zgrade nisu označene na skici zbog razmere skice i nedostatka dokumentacije.

Odbrana je stalno usavršavana pravljenjem bunkera i njihovim međusobnim povezivanjem rovovima i saobraćajnicama. Pojedine zgrade, kao žandarmerijska stanica, željeznička stanica, sokolski dom, srez, osnovna škola i druge bile su osposobljene za odbranu u sklopu rejona, a i kao

samostalne otporne tačke. Posle oslobođenja Vrhpolja, avgusta 1943. godine, odbrana užeg grada intenzivno je usavršavana. Neprijatelj je cenio da posle gubitka Vrhpolja »snage sa kojima raspolaže odbrana Sanskog Mosta nisu dovoljne da odbiju jedan jači napad partizana«. ⁶⁸* Zbog toga je organizaciji odbrane grada poklonjena izuzetna pažnja. Ispred linije unutrašnje odbrane grada postavljena je jednostruka bodljikava žica.

Tačan raspored neprijatelja u gradu ne može se ustanoviti iz postojeće dokumentacije. Međutim, neprijatelj je svoju odbranu imao na desnoj strani Sane. U delu grada na desnoj strani Sane bili su vatreni položaji artiljerije — svi topovi i bacači.

Neprijatelj nije imao dovoljno snaga da bi mogao organizovati spoljnu odbranu grada. U Bronzanom Majdanu bilo je oko 150 Nemaca i jedna četa domobrana sa tri tenka. U Omarskoj nalazio se 3. bataljon 7. lovačkog puka i jedna baterija 11. artiljerijskog divizionu. ⁶⁹ U Prijedoru su bila tri bataljona domobrana i oko 60 Nemaca, a u Ljubiji jedan bataljon domobrana. U Čaplju, najbliže Sanskom Mostu, nalazilo se oko 170 neprijateljskih vojnika.

Prema rasporedu navedenih snaga može se zaključiti da one u slučaju napada na Sanski Most noću ne bi mogle u toku noći stići u pomoć napadnutom garnizonu. Izuzetak čini neprijateljska jedinica u Čaplju. Dakle, sve je, verovatno, bilo sračunato na upornu odbranu u toku noći, a u svitanje dolazak pomoći iz susednih garnizona.

Plan napada i zadaci jedinica. Štab 13. brigade neposredno posle oslobođenja Vrhpolja pokušao je da primora na predaju neprijatelja u Sanskom Mostu. ⁷⁰ Situacija je bila povoljna, ali do toga nije došlo pošto je Brigada izvršila pokret a mesto nje tamo je došla 6. krajiška brigada. I 6. brigada je vršila pripreme za napad na Sanski Most,

⁶⁸ Izveštaj Župne redarstvene oblasti u Banjoj luci od 12. 9. 1943. godine, Zbornik IV, 17, 191, 442.

Dnevno izvješće Ministarstva oružanih snaga NDH broj 296 od 23. 10. 1943. godine, Arhiv VII, Mikroteka, film 3, snimak 294—296 — MNO Zagreb.

⁷⁰ Izveštaj političkog komesara 13. krajiške brigade od 31. 8. 1943. godine, Zbornik, IV, 16, 116, 331. Izveštaj 13. krajiške brigade od 3. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 21, 55.

ali i ona je odustala pošto je garnizonu stiglo pojačanje i smenjena stara posada.⁷¹

Desetog oktobra Stab Korpusa je izdao pripremno naređenje Stabu 4. divizije za napad na Sanski Most.⁷² Ovim naređenjem određene su prostorije za grupisanje snaga 4. divizije i 13. krajiške brigade. Povodom nameravanog napada u Ribniku je 14. oktobra u 10 časova održano savetovanje. Raspravljalo se o jednoj šire zamišljenoj akciji, u kojoj je određeno da učestvuju 6. 8. i 11. krajiška brigada 4. divizije, 13. krajiška brigada 10. divizije, Podgrmečki, Sanski i Kozarski odred i Udarni bataljon Drvarskog odreda, kao i dva artiljerijska diviziona 2. NOU bosanskog korpusa.

Skojevski kurs 13. krajiške brigade u jesen 1943. godine u Mrkonjicu

U proceni situacije došlo se do zaključka: da jačim snagama treba izvršiti energičan napad na Sanski Most i

⁷¹ Izveštaj o vojnim akcijama 6. krajiške brigade za vreme od 26. 8. 1943. godine do 29. 9. iste godine, Zbornik, IV, 18, 41, 105. Izveštaj 6. krajiške brigade od 14. 9. 1943. godine, Zbornik, IV, 17, 80, 187.

⁷² Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 10. 10. 1943. godine za pripreme napada na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 45, 112.

da se mora onemogućiti dolazak pojačanja napadnutom neprijateljskom garnizonu iz drugih njegovih uporišta. Snage određene za napad podeljene su u tri grupe.

U sastav prve grupe ušla je 6. i 13. krajiška brigada, Sanski NOP odred, Drvarski udarni bataljon i jedan bataljon 8. krajiške brigade. Ova grupa imala je ukupno 8 bataljona, 2 topa i 3 teška bacača, a bila je pod neposrednom komandom Štaba 4. krajiške divizije.⁷³ Zadatak prve grupe bio je: glavninom snaga napasti neprijatelja u Sanskom Mostu, na desnoj strani Sane, i Čaplju i likvidirati ga postavljajući obezbeđenje prema Prijedoru i Bronzonom Majdanu. Pored toga, grupa je imala zadatak da likvidira neprijateljsko uporište na Razboju u s. Škriljevita k. 590, a zatim da ga progoni prema Prijedoru i Banjaluci.

Drugu grupu sačinjavala je 8. krajiška brigada, bez jednog bataljona, i Podgrmečki NOP odred. Ova grupa imala je zadatak: napasti i likvidirati neprijatelja u Sanskom Mostu, na levoj strani Sane, sprečiti mu prebacivanje na desnu obalu reke, obezbeđujući se zasedama od Ljubije i Prijedora. Po likvidaciji Sanskog Mosta trebalo je da goni neprijatelja prema Prijedoru i da zauzme rudnik Ljubiju i Staru Rijeku.

U trećoj grupi bila je 11. krajiška brigada i Kozarski odred. Njen zadatak bio je da ruši prugu, cestu i telefonsku liniju između Banjaluke i Prijedora i Bos. Novog i Prijedora.

Odlučeno je da u napadu na Sanski Most učestvuju i tenkovi i to na pravcu 13. krajiške brigade. Da bi tenkovi mogli doći tamo, trebalo je da se u Vrhpolju na Sani izgradi most, što je preuzeo na sebe Štab Korpusa.⁷⁴

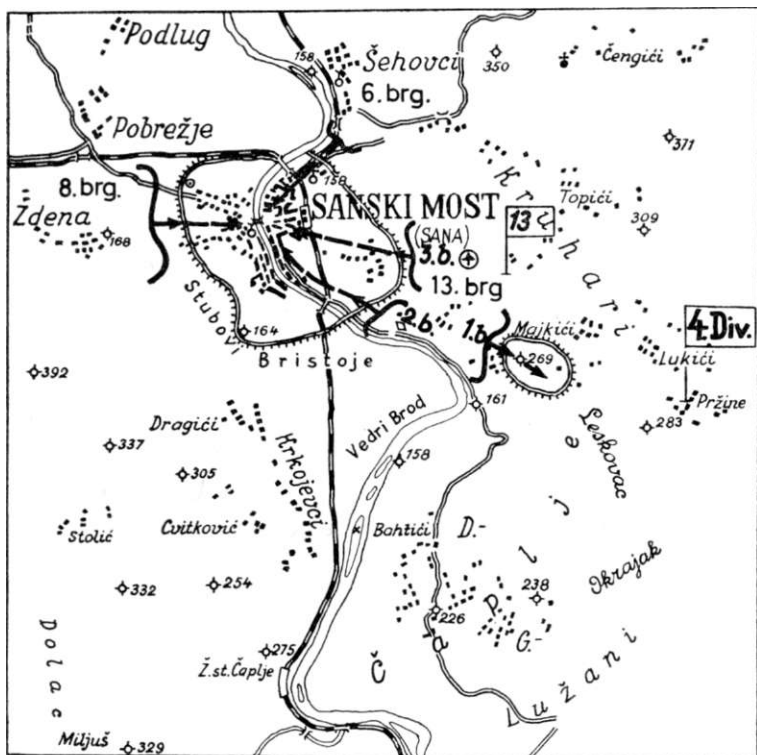
Prva i druga grupa trebalo je da uspostave telefonsku vezu između svojih komandnih mesta, a telefonsku liniju od Ključa prema Sanskom Mostu odlučeno je da podignu organi Štaba Korpusa. Naređeno je da se koriste kuriri i rakete za održavanje veze, a napredovanje jedinica da se označava paljenjem lakozapaljivih predmeta.

⁷³ Zapovest Štaba 2. bosanskog korpusa od 15. 10. 1943. godine za napad na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 69, 176.

⁷⁴ Naređenje Štaba Korpusa od 10. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 45, 112.

Početak napada određen je za 18. oktobar u 23 časa i to tako što će se prva vatra otvoriti na desnom krilu prve grupe.

PLAN NAPADA I ZADACI JEDINICA

R. 1 : 50.000

Legenda :

- 1) Tenk je dovučen do ušća potoka Glamašnica u Sanu i tu je trebalo da upali motor i krene u napad. Ispred njega bili su borci 2. bataljona 13. krajiške brigade.
- 2) Do zaseoka Bahtići trebalo je da prva grupa uspostavi telefonsku vezu od svog komandnog mesta, a druga grupa od svog komandnog mesta na levoj strani Sane takođe do Bahtića.

Na osnovu napredovanja Štaba Korpusa, Štab 4. divizije izdao je naređenje jedinicama prve grupe, precizirajući im zadatke. On je naredio da se napad izvrši u dve kolo-

ne i to: snage 6. krajiške brigade da napadnu od Sasine »sa prodornim klinom između ceste Sanski Most — Sasina i rijeke Sane, šireći lijevo krilo u lijevo do u visinu željezničke stanice.«⁷⁵ Bataljon prodornog klina trebalo je da što pre prodre do »osnovne škole, sreza i betonskog mosta« na Sani, likvidira ta uporišta a zatim pomogne bataljonu koji je određen za napad na sokolanu i željezničku stanicu. Tako je 6. brigada dobila zadatka da likvidira sva neprijateljska uporišta na desnoj strani Sane od ž. st. do reke, obezbeđujući se prema Sasini.

Trinaesta brigada dobila je zadatak da napad izvrši od s. Kruhari »prodornim klinom između ceste Sanski Most — Ključ i rijeke Sane.« Naređeno je da sa bataljonom prodornog klina što pre probije u grad, likvidira uporište u centru i posle toga pomogne prodorni klin 6. brigade. Ostalim snagama »širenjem u desno« trebalo je da likvidira neprijateljsku odbranu između ž. st. i Sane i nekoliko uporišta u centru grada, kao i neprijatelja koji se nalazio u Čaplju.⁷⁶ Naređeno je bilo i to da 13. brigada sa »jednom manjom kolonom (četa)« nadire cestom Kruhari — Sanski Most.

Snagama Sanskog odreda i bataljona Drvarskog odreda naređeno je da zauzmu neprijateljska uporišta na

⁷⁵ Zapovest Štaba 4. krajiške divizije od 15. do 10. 1943. godine za napad na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 69, 179.

Jedinice prodornog klina nisu imale posebne organizacije. To su bile čete, bataljoni, pa i brigade, što je zavisilo od veličine objekta i jedinice koja vrši napad. Međutim, jedinica određena za »klinovanje« ojačavana je automatskim oružjem, lakim artiljerijskim oruđima i bacačima, snabdevena bombama i sredstvima za pravljenje prolaza u preprekama. Taktika ovih jedinica bila je: probiti što pre spoljnu i unutrašnju odbrambenu liniju i, ne obazirući se na neprijatelja koji ostaje sa strana, na bokovima, što pre prodreti u centar odbrane i odatle dejstvovati u neophodnim pravcima i tako dezorganizovati neprijateljsku odbranu i izazvati paniku. Skoro u svim slučajevima postizan je uspeh.

⁷⁶ Uporišta koja je trebalo da likvidira 13. brigada u zapovesti se ne imenuju već su označena brojevima 3, 5, 10 i 2, 6, 7 i 9. Skica neprijateljske odbrane nije sačuvana pa sa ne zna na koje se objekte to odnosi. Međutim, sigurno je da se radi o nekim utvrđenjima, objektima i važnijim bunkerima.

Razboju i Debeljaku i zatvore sve pravce koji s te strane vode ka Sanskom Mostu.

Štab 4. divizije odlučio je da bude u zaseoku Pržine severnije od sela Kijevo.

Štabovi brigada i odreda dalje su razradili i postavili zadatke svojim jedinicama.

Jedinice 13. krajiške brigade do 14. oktobra 1943. godine nalazile su se u Jajcu i Mrkonjiću na obezbeđenju komunikacije Mrkonjić — Čađavica i Čađavica •— Sitnica.⁷⁷ Od toga vremena one su se, prema naređenju Štaba Korpusa,⁷⁸ grupisale na prostoru Marčete — Dujakovci — Sitnica i čistile tamošnja sela od četnika, zatvarajući istovremeno pravce koji od Banjaluke izvođe ka Mrkonjiću. Petnaestog oktobra Štab Korpusa je izdao naređenje za osiguranje komunikacije Jajce — Mrkonjić »za vreme pretstojećih operacija«.⁷⁹ Za ovaj zadatak određen je 4. bataljon 13. krajiške brigade.

Devetnaestog oktobra naveče 1. i 2. bataljon 13. brigade krenuli su od Čađavice i Sitnice za selo Krasulje, gde su stigli u toku noći. Treći bataljon bio je u Jajcu na obezbeđenju Vrhovnog štaba pa je direktno iz Jajca stigao u toku noći u isto selo. U selu Krasuljama i Pećima bataljoni su se odmarali 20. oktobra. Ovde je Štab Brigade održao sastanke sa štabovima bataljona i komandama njihovih četa. Detaljno je razrađen plan napada i postavljen konkretan zadatak svakoj četi.

Prvi bataljon dobio je zadatak da napadne i likvidira neprijateljsko uporište u s. Čaplje. Postavljeno je da pokret izvrši cestom od s. Peći do Tornine, a odavde preko zaselaka Rijeke, Kućišta, Pržine i Majkića dođe do k. 269, koju je držao neprijatelj, približi se rovovima i tu sačeka početak napada na grad. Napad je trebalo početi sa severne strane, tj. od Sanskog Mosta. Ovo je učinjeno da bi se neprijatelju onemogućilo povlačenje prema gradu i pri-

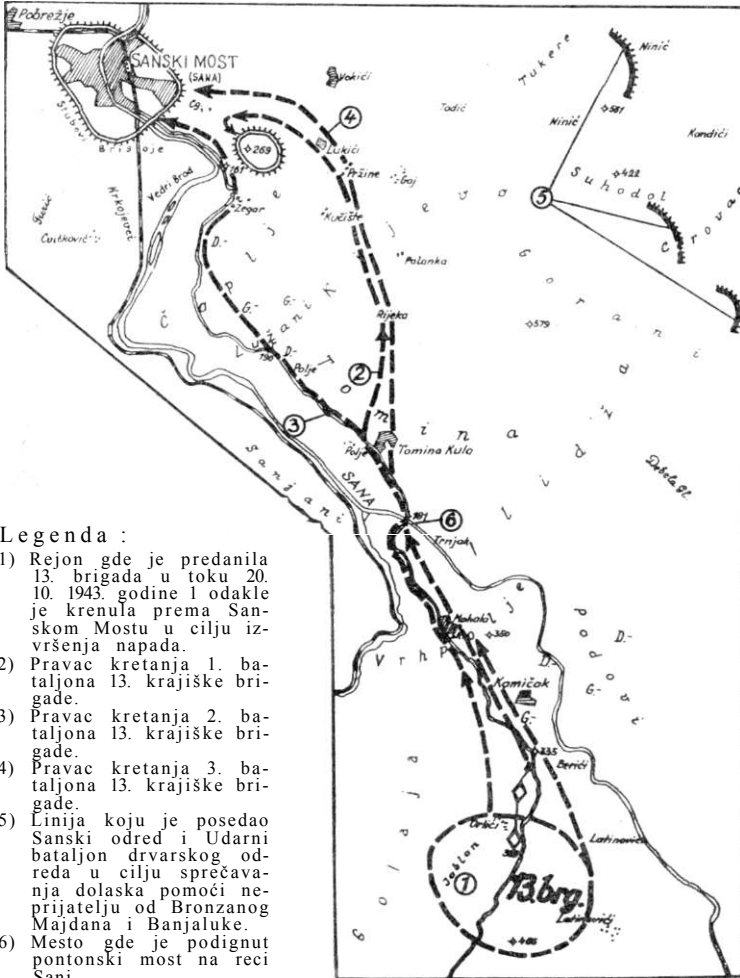
⁷⁷ Izveštaj Štaba 10. divizije od 11. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 51, 127. Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII. k. 1281, reg. br. 7—1.

⁷⁸ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 11. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 50, 126.

⁷⁹ Naređenje Štaba 2. bosanskog korpusa od 15. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 70, 181.

druživanje njegovim snagama u Sanskom Mostu. Od s. Krasulja do k. 269 ima oko 21 km, pa je naređeno da bataljon krene sa mesta odmora pre smrkavanja kako bi na

PRAVCI KRETANJA JEDINICA 13. KRAJIŠKE BRIGADE DO POLAZNIH POLOŽAJA

Legenda :

- 1) Rejon gde je predanila 13. brigada u toku 20. 10. 1943. godine i odakle je krenula prema Sanskom Mostu u cilju izvršenja napada.
- 2) Pravac kretanja 1. bataljona 13. krajiške brigade.
- 3) Pravac kretanja 2. bataljona 13. krajiške brigade.
- 4) Pravac kretanja 3. bataljona 13. krajiške brigade.
- 5) Linija koju je posedao Sanski odred i Udarni bataljon drvarskog odreda u cilju sprečavanja dolaska pomoći neprijatelju od Bronzanog Majdana i Banjaluke.
- 6) Mesto gde je podignut pontonski most na reci Sani.

R. 1 : 100.000

vreme mogao stići i približiti se pomenutoj koti. Da bi se obezbedilo što urednije kretanje, uzeti su vodiči koji su dobro poznavali seoske puteve.

Drugi bataljon 13. brigade imao je zadatak da se neopaženo približi do prvih rovova kod železničkog mosta na desnoj strani Sane. Bataljon je morao preći oko 23 km da bi došao na polazni položaj za napad.

U kretanju do sela Čaplje nije se računalo sa nekim većim teškoćama. Međutim, k. 269 udaljena je svega 800 m od ceste kojom je trebalo da neopaženo prođe 2. bataljon, pa je to predstavljalo izvestan rizik. Pored toga u selu Čaplje ustaše su imale jako uporište od početka ustanaka. Ove ustaše su počinile zločine prema srpskom stanovništvu. Pretpostavljalo se da bi neko od meštana mogao otkriti pokret kroz Čaplje i obavestiti neprijatelja. Zbog toga su određene manje grupe boraca koje su imale zadatak da u Čaplje stignu pre bataljona, posednu pogodna mesta i stazice u njemu i tu se pritaje. One su imale mogućnost da otkriju one koji bi krenuli prema neprijateljskoj posadi u cilju obaveštavanja o kretanju partizana.

Bataljon je imao zadatak da napadne neprijatelja u rovovima na desnoj strani Sane i oko ceste na ulazu u grad, zauzme ih i produži nastupanje prema centru grada. Ovaj deo odbrane bio je najutvrđeniji zbog toga što se tu nalazila komunikacija kojom su od slobodne teritorije mogle doći naše jedinice i izvršiti napad. Odbrana je tu pojačana naročito posle oslobođenja Vrhpolja, koje je bilo predstraža Sanskog Mosta. Zbog toga je Stab 2. NOU bosanskog korpusa odlučio da se za proboj neprijateljske odbrane na tom mestu upotrebe tenkovi sa bacačima plamena. Štab Korpusa je naredio da se vatra najpre otvori na desnom krilu Prve grupe kako bi se neprijateljska pažnja odvrtila od mesta na kom je trebalo da uz podršku tenkova izvrši napad 2. bataljon 13. krajiške brigade. Smatralo se da će se pomoću bacača plamena neprijateljska odbrana lakše savladati, pa je trebalo i tenkove neopaženo približiti rovovima, polaznom položaju za napad. Tako je odlučeno da tenkovi sopstvenom vučom dođu do Lužana, ovde ugase motore i da ih odavde do polaznih položaja za napad dovuku volovske zaprege. I 2. bataljon trebalo je da pre mraka krene iz Krasulja za Čaplje i Sanski Most.

Treći bataljon 13. brigade dobio je zadatak da napad izvrši duž puta Kruhari — Sanski Most, probije neprijateljsku odbranu kod naselja zapadnije od Ciglane i produži napad ka centru grada, ne obazirući se na to da li se neprijatelj drži u rovovima desno i levo od mesta na kom bataljon uspe izvršiti proboj neprijateljske odbrane. Ovaj bataljon trebalo je da po probodu i uklinjavanju u centar grada dejstvuje bočno prema Sani u svrhu pomaganja bataljona 6. krajiške brigade koji se nalazio na čelu Brigade u napadu. Njemu je naređeno da se kreće cestom preko Vrhpolja do sela Tornine, a oдавde da skrene i seoskim putem preko zaselaka Smederevo, Rijeka, Kućište, Pržine i Lukići dođe na put Kruhari — Sanski Most i njime se približi neprijateljskoj odbrani u rejonu Ciglane. Ovde je trebalo da zauzme polazne položaje za napad i sačeka početak borbe na desnom krilu 6. krajiške brigade.

Članovima štaba bataljona naređeno je da se kreću sa četama i da se za vreme napada nalaze uz komande četa. To je učinjeno zbog toga što su oni tako lakše mogli ispoljiti svoj uticaj na kretanje i borbu i pomoći komandirima četa. Poredak bataljona u pokretu bio je: 1, 2. i 3. bataljon.

Komandno mesto Štaba Brigade odlučeno je da bude u grupi kuća 300 m zapadnije od slova »H« sela Kruhari. Brigadno previjalište trebalo je da bude u jaruzi severnije od groblja, s desne strane puta Kruhari — Sanski Most.

Vežu između bataljona i Štaba Brigade trebalo je održavati pomoću kurira, a isto tako i sa Štabom 4. krajiške divizije. Veza sa susedima nije se organizovala, jer se smatralo da će se ona uspostaviti preko jedinica čim prodru u odbranu.

Evakuacija ranjenika naređeno je da se vrši do brigadnog previjališta putem za Kruhare, a u pogledu ishrane ranije je odlučeno da se borci snabdeju jednim dnevnim obrokom hrane pa je to i učinjeno.

Završivši sve pripreme u s. Krasuljama i Pećima, jedinice 13. krajiške brigade krenule su na izvršenje zadatka. Bataljoni, sem Trećeg, uspeali su na vreme da stignu do polaznih položaja za napad, neprimećeni od strane neprijatelja. Približivši se objektima napada, čete su raspoređene za napad i svaka je na svom sektoru čekala znak

za napad. Borci su pritajeno ležali, a neprijatelj je povremeno bacao rakete i osvetljavao teren oko prvih rovova i bodljikave žice. Ništa nije uspeo da otkrije.

Tenkovi su za vreme dana stigli u s. Peći. Tamo je bilo okupljeno stanovništvo pomenutog sela u želji da vidi naše tenkove. Devojke su donele darove, darivale tenkiste i kitle tenkove.⁸⁰ Posle kraćeg zadržavanja tenkovi su krenuli cestom prema Vrhpolju, prešli preko podignutog mosta na Sani i uputili se prema Čaplju. Ispred Čaplja dva su se zadržala, a jedan je odvučen volovskom zapregom prema Sanskom Mostu. Ovaj tenk neprimetno je provučen kroz Čaplje i pored k. 269. Iza rasporeda 2. bataljona 13. krajiške brigade otkaćena je zaprega i tenk je tu zadržan do početka napada na grad.

Jedinice 6. krajiške brigade neopaženo su stigle na vreme do polaznih položaja za napad⁸¹ i tu čekale na određeno vreme za napad — 23 časa. Isto je učinila i 8. krajiška brigada na levoj strani Sane, pa je sve bilo spremno za početak napada.

Izvršenje napada. Treći bataljon 13. krajiške brigade, kad je otvorena vatra kod 6. krajiške brigade, približavao se neprijateljskoj odbrani. Neprijatelj je odmah dao uzburu i počeo intenzivno osvetljavati teren ispred svojih rovova i gađati artiljerijskom i minobacačkom vatrom njegove kolone u pokretu. Bataljon je naišao na minska polja ispred žične prepreke i došlo je do aktiviranja mina i ranjavanja nekih boraca. To ga je malo zadržalo ispred prepreke, što je bilo veoma opasno, jer je postojala mogućnost da pretrpi još veće gubitke. Tada je Joka Nikić, borac 3. čete 3. bataljona, mada ranjena od nagazne mine, bacila šinjel na žičnu prepreku, prebacila se pomoću njega preko žice i dočepala se rovova. Za njom su se prebacili i drugi borci i nastala je ogorčena borba u neprijateljskim rovovima. Na tom mestu uništena je žična prepreka pa je po naređenju komandanta Bataljona tuda ubačena u rovove 3. i 2. četa. Borci ovih četa su savladali otpor neprijatelja

⁸⁰ Izjava Steve Ostojića, pukovnika JNA, tadanjeg komesara čete 1. bataljona 13. krajiške brigade, data 23. 3. 1965. godine.

⁸¹ Izveštaj Štaba 6. krajiške brigade od 23. 10. 1943. godine o izvršenju napada na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 131, 326.

u rovovima i produžili nastupanje. Neki su brzo stigli do Zelezničke stanice i piskom sirene lokomotive koja je tamo zatečena dali znak da se nalaze kod stanice. Komandir voda Stevo Popović je sa grupom boraca upao u Zandarmerijsku stanicu i zarobio posadu. Ukupno je zarobljeno 80 neprijateljskih vojnika i oficira. Između ostalih tada je zarobljen i artiljerijski oficir Mijo Posavec.⁸² Borci 3. bataljona su u gradu naišli na skladište oružja i topografskih karata pa su to odmah iznosili van grada. Stabu Bataljona.⁸³ Prva četa 3. bataljona savladala je žičnu prepreku i napala neprijatelja u rovovima severnije od puta Kruhari — Sanski Most. Ona je naišla na otpor neprijatelja kod ž. st., ali nakon borbe od pola časa savladala je neprijatelja, probila se u grad i povelu borbu sa snagama koje su se branile iz utvrđenih zgrada i bunkera. Čitav 3. bataljon je tako produžio borbu za osvajanje pojedinih utvrđenih objekata, zaplenivši pored ostalog, 3 neprijateljska topa. U borbi koja je trajala oko jedan sat 3. bataljon je potpuno izvršio zadatak, zarobivši oko 100 neprijateljskih vojnika i oficira i zaplenivši oko 200 pušaka.⁸⁴

Drugi bataljon 13. krajiške brigade, kad je počela borba, očekivao je da stigne tenk i da pomoću njega napadne i savlada neprijatelja u rovovima na ulazu u grad. Međutim, motor tenka nije mogao da se upali. Pokušaji paljenja motora trajali su nekoliko minuta, a borba se već vodila. Tada je komandir 1. čete 2. bataljona Nikola Đaković Ninara aktivirao bombu i bacio je u neprijateljske rovove, zatim je skočio i potrčao rekavši: »Juriš! ni dosad nismo imali tenkove.« Borci su potrčali i sručili se u neprijateljske rovove, a njihov komandir je pao smrtno pogođen rafalom neprijateljskog mitraljeza. Tako je bez tenka probijena neprijateljska odbrana na pravcu napada

⁸² Posavec je na sopstveni zahtev ostao u 3. bataljonu 13. krajiške brigade, do oslobođenja Jugoslavije i posle kao oficir ostao u JNA.

⁸³ Izjava pukovnika JNA Petra Solomona, tadanjeg zamenika komandanta 3. bataljona 13. krajiške brigade data 8. 6. 1965. godine.

⁸⁴ Ratni dnevnik pukovnika JNA Branka Karaća, tadanjeg političkog komesara 3. bataljona 13. krajiške brigade. Dnevnik se nalazi kod autora.

2. bataljona i Bataljon je produžio nastupanje duž ceste i prostorom između ceste i željezničke pruge ka centru grada. Za nepun sat borbe Bataljon je savladao otpor posada neprijateljskih bunkera i utvrđenih objekata koji su se nalazili na pravcu njegovog nastupanja i stigao u centar grada. Zarobio je veći broj neprijateljskih vojnika i oficira i zaplenio preko 100 pušaka. U centru grada delovi 2. bataljona su uspostavili vezu sa delovima 3. bataljona i 6. krajiške brigade, koji su takođe savladali nenrijatelja na pravcima svoga nastupanja i stigli u centar grada.

Time je, u vremenu od jednog sata, bio izvršen zadatak 13. krajiške brigade neposredno u Sanskom Mostu. Za vreme ovih borbi 2. i 3. bataljon imali su 3 mrtva i 8 ranjenih boraca.

Cim je počela borba u gradu, 1. bataljon 13. brigade napao je neprijatelja u Čaplju. Neprijatelj je u početku pružao jak otpor. Međutim, kad su borci 1. bataljona upali u rovove, otpor je počeo popuštati dok, najzad, nije sasvim prestao. U ovom napadu teško je ranjen zamenik komandira 1. čete 1. bataljona Vlado Karać, koji je na putu za bolnicu umro. Neprijateljski vojnici, zahvaljujući tome što su dobro poznavali teren, razbežali su se. Zarobljeno je svega 30—40. Tako je i Čaplja, kao neprijateljsko uporište, prestala da postoji, a 13. krajiška brigada je u potpunosti izvršila zadatak koji je dobila.

U ovoj akciji 13. brigada je imala 4 mrtva i 8 ranjenih boraca i rukovodilaca. Poginuo je jedan komandir i jedan zamenik komandira čete. Jedinice Brigade zarobile su 200 domobrana i 4 oficira i zaplenile: 405 pušaka, 7 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 10 automata, 1 mali bacač, 3 topa, 1 radio-stanicu, 1 telefonsku centralu, 5 telefona i 1 radio-aparat.⁸⁵ Jedinice brigade zarobile su više neprijateljskih vojnika, ali ih nisu zadržale kod sebe. Oni su se, kad su razoružani, grupisali po sopstvenoj želji, jedinici,

⁸⁵ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII, k. 1281, reg. br. 7—1. U dokumentima 13. krajiške brigade ne govori se o ranjenim i ubijenim neprijateljskim vojnicima i oficirima.

poznanstvu i slično, jer je u ovom napadu Sanski Most oslobođen.⁸⁶ Neprijatelj u svom izvešću o tome kaže:

»Prema izviješću jednog satnika koji je izbjegao iz Sanskog Mosta 21. 10. u 0150 sati partizani su posle otpora zauzeli Sanski Most. Dosadašnji gubici iznose: 2 topa 7,5 cm, 1 top 6,5 cm, 2 protuoklopna topa i sva ostala oružana oprema. (Od 3. gorske pukovnije).«⁸⁷

Jedinice 6. krajiške brigade na vreme su došle na polazne položaje i napale neprijatelja u 23 časa.⁸⁸ Prvim nalletom su zauzele neprijateljske rovove i produžile nastupanje ka centru grada. Za vreme borbe, koja je trajala oko jedan sat, zauzele su bunkere na pravcu svoga nastupanja i spojile se sa snagama 13. krajiške brigade.

Bataljoni 8. krajiške brigade do određenog vremena približili su se neprijateljskoj odbrani i u 23 časa izvršili

⁸⁶ Dnevno izvešće Ministarstva oružanih snaga NDH broj 25 za 22. 10. 1943. godine, Arhiv VII, Mikroteka, film 3, snimak 692.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Izveštaj Štaba 6. krajiške brigade od 23. 10. 1943. godine o napadu na Sanski Most, Zbornik, IV, 18, 131, 326.

U izveštaju 6. krajiške brigade stoji da je Brigada zaplenila 5 topova, a u Operacijskom dnevniku 13. brigade da je 13. brigada zaplenila 3 topa. U listu «Bombaš» broj 2, godina prva, koji je za vreme rata izdavao 3. bataljon 13. krajiške brigade, stoji: »Sa grupom bombaša Dvizac je odmah likvidirao sa topovima.« Radi se o Mirku Dviscu, zameniku komandira 2. čete 3. bataljona. Neprijatelj je imao svega 5 topova, pa 6. brigada nije mogla zapleniti sve topove pošto svi nisu bili na pravcu njenog nastupanja.

U izveštaju 4. krajiške divizije od 23. 10. 1943. godine o napadu na Sanski Most stoji da se naročito kod 13. brigade i njenih rukovodilaca osetila labavost i nedisciplina, da je to prouzrokovalo pljačku u gradu onemogućilo produženje akcije po planu i da je podatreklo i druge da tako nešto čine! Izveštaj Štaba 4. krajiške divizije od 23. 10. 1943. godine, Zbornik, IV, 18, 130, 325).

Trinaesta krajiška brigada nije pripadala 4. krajiškoj diviziji, već 10. Međutim, često je izvodila neku akciju pod operativnom komandom 4. divizije i uvek je postizala dobar uspeh. Kod 13. brigade nije bilo ni labavosti ni nediscipline, ničeg po čemu bi se odvajala i razlikovala od brigada 4. divizije. Ako to ne bi bilo tako onda se ne bi moglo shvatiti ovo:

»Za pokazane najbolje rezultate tokom takmičenja u aprilu, uzevši u obzir rezultate pokazane tokom čitave prošle godine, ocenjena je 13. krajiška brigada ... kao prva i nagrađena prelaznom zastavom brigadnog udarničkog takmičenja 5 korpusa.« (Naredenje Štaba 5. korpusa pov broj 745 od 29. 7. 1944. godine, Arhiv VII, k. 1265, reg. br. 8/4).

napad. Neprijatelj im nije pružio otpor. Na nekim mestima bataljoni su izvršili prodor neprijateljske odbrane bez ikakvog otpora od strane neprijatelja.⁸⁹ Ovo je bilo moguće zbog toga što je neprijatelj težište odbrane imao na desnoj strani Sane, gde su bile njegove glavne snage i sredstva. Četvrti bataljon 8. brigade probio se do mosta na Sani i uspostavio vezu sa jedinicama 6. i 13. krajiške brigade.

Prvi i 2. bataljon 8. brigade, koji su bili na obezbeđenju prema Ljubiji i Prijedoru, nisu vodili borbu sa neprijateljem niti je neprijatelj pokušavao da interveniše.

Tako je za nepun sat borbe slomljen otpor neprijateljske posade u Sanskom Mostu i grad potpuno oslobođen. U napadu su sve jedinice izvršile uspešno postavljene zadatke. Prema izveštajima naših jedinica koje su učestvovala u napadu zarobljeno je ukupno oko 670 neprijateljskih vojnika i oficira. Međutim, prema neprijateljskom izveštaju iz stroja je izbačeno više od 1.000 njegovih vojnika i oficira. Svakako, bilo je i onih koji su pobjegli za vreme napada. To se vidi iz sledećeg izveštaja:

»Noću 20/21. X. poslije zauzeća Sanskog Mosta od strane partizana (Dnevno izvešće broj 295) nestalo je: 19 častnika, 90 dočastnika i 1010 domobrana. Do sada je došlo u Prijedor: 2 častnika, 3 dočastnika i 42 domobrana. Gubitci u oružju iznose: 2 topa 7.5 cm, 1 top 6.5 cm, 2 protuoklopna topa, 8 lakih bacača, 6 strojnica, 39 strojopušaka i oko 880 pušaka. Po iskazu pouzdane osobe skupina od oko 500 partizana kreće uzduž pruge iz Sanskog Mosta u smjeru Prijedora.«⁹⁰

Iz ovog se vidi da je neprijateljska jedinica koja je branila Sanski Most potpuno uništena, a sve njeno oružje i oprema pali su u ruke naših jedinica. Zarobljeni neprijateljski vojnici nisu hteli da ostanu u našim jedinicama kad im je to ponuđeno, već su izjavili da žele ići svojim kućama pa su i pušteni.

Trinaesta krajiška brigada po oslobođenju Sanskog Mosta upućena je prema Bronzanom Majdanu i sledećih dana držala je položaje u Sasini, Stratinskoj i Obrovcu.

⁸⁹ Izveštaj Štaba 8. krajiške brigade od 31. 10. 1943. godine o izvršenim akcijama od 15. do 30. oktobra 1943. godine, Zbornik IV, 18, 170, 422.

⁹⁰ Dnevno izvešće Ministarstva oružanih snaga NDH broj 296 za 23. 10. 1943. godine, Arhiv VII, Mikroteka, film 3, snimak 694—696.

*Mere partijske organizacije u sređivanju
i jačanju Brigade*

Ranije je naglašeno da nije bilo dovoljno teoretski uzdignutih partijskih kadrova u Brigadi. Zbog toga je u partijskom radu bilo ozbiljnijih teškoća. Popuna upražnjenih mesta u jedinicama nije se potpuno mogla izvršiti ljudima čija je partijska zrelost odgovarala dužnostima koje su morali obavljati. Usled toga, o nekim pitanjima u partijskom radu nisu uvek zauzamani pravilni stavovi.⁹¹

U 13. krajišku brigadu na dužnost zamenika političkog komesara Brigade, tj. partijskog rukovodioca, došao je 25. septembra 1943. godine Miladin Vujošević Sego, koji je na toj dužnosti smenio Dušana Simića. Vujoševića je na ovu dužnost poslao CK KPJ, a Simić je raspoređen na dužnost u Odsjek za zaštitu naroda. Upoznavši se sa stanjem partijske organizacije u Brigadi, Vujošević je 25. oktobra poslao izveštaj CK KPJ i Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.⁹²

U partijskoj organizaciji postojali su sektori rada: partijski, politički, kulturnoprosvetni, vojni, obaveštajni, omladinski, rad na terenu i higijenski. Partijskim sektorom rada smatrao se unutrašnji rad ćelije, održavanje redovnih, vanrednih i teoretskih sastanaka. Obaveštajna služba takođe je smatrana partijskim sektorom rada. Za higijensku dužnost, pored referenta saniteta, određivao se jedan član Partije ili Skoja.

Članstvo Partije i Skoja bilo je mlado, sa puno volje i poleta u radu. Ali, s obzirom na to da je Brigada mobilizacijom novih boraca sa terena gde je bio do tada jak četnički uticaj brojno ojačala, neophodno je bilo studioznije postavljanje partijskog rada u njoj. Brigada je 1. septembra 1943. godine imala 822 borca i rukovodioca,⁹³ a već

⁹¹ Izveštaj zamenika politkomesara 13. krajiške brigade od 25. 10. 1943. godine, Arhiv VII JNA, Mikroteka, film 4, snimak 763—765.

⁹² Izveštaj zamenika politkomesara 13. krajiške brigade od 25. 10. 1943. godine o stanju i radu partijske organizacije, Arhiv VII. Mikroteka, film 4, snimak 763—765.

⁹³ Brojno stanje ljudstva i ubojne opreme 13. krajiške brigade 28. 8. 1943. godine, Arhiv VII, k. 1281, reg. br. 1—3.

pred kraj oktobra iste godine — 370. To je bilo povećanje za 548 ljudi. Od 25. septembra 1943. godine do 25. oktobra iste godine mobilisano je sa terena koji je bio pod kontrolom četnika 415 boraca. Pravilno prihvatanje i vaspitanje toga ljudstva nije bila laka stvar. Podložno do tada raznim uticajima neprijateljske propagande, a zaostalo i neprosvećeno, ono nije moglo da oceni šta za njega znači borba protiv okupatora. Pojedinci su stanje ocenjivali polazeći od ličnih interesa i sve se svodilo na to da ostane kod kuće. Zahvaljujući takvoj psihologiji tih novomobilisanih ljudi, u Brigadi je dolazilo do masovne pojave dezertstva. To je predstavljalo ozbiljan problem, kojim se morala pozabaviti partijska organizacija.

Krajem oktobra 1943. godine u Brigadi je bilo 205 članova Partije i 41 kandidat za člana. Skojevaca je bilo 203. Početkom septembra u Brigadi je bilo 125 članova Partije i 40 kandidata za članstvo, dok je skojevsko organizacija imala 166 članova. Znači da je za nepuna dva meseca partijsko članstvo poraslo za 80 članova, a skojevsko za 37 omladinaca. To je predstavljalo znatno povećanje partijskog i skojevskog članstva, koje je trebalo teoretski i idejno uzdići i osposobiti za partijski rad u jedinicama i na terenu. Postojala su 4 bataljonska komiteta i 20 partijskih ćelija.

Brigada nije imala politodjela, kao što je to bio slučaj kod ostalih brigada. Ponekad je praksa bila da se na vojne dužnosti postavljaju bolji komunisti nego na dužnosti partijskih rukovodilaca.

Osim tih slabosti u odnosu na partijske kadrove bilo je slabosti i u nekim komandama bataljona. Tamo je dolazilo do trvenja i nipodaštavanja pojedinih članova štabova od strane drugih u istom štabu.⁹⁴

Takvo stanje u bataljonima Brigade otežavalo je sređivanje i jačanje Brigade u celini, mada su za to postojali povoljni drugi uslovi. Ni u Štabu Brigade nije bilo odgovarajućeg kadra. Mesto načelnika Štaba Brigade nije bilo popunjeno. Kancelarija Štaba nije imala ljudi koji bi mogli obavljati poslove jednog vojnog štaba. Komandant Brigade bio je zauzet poslovima svoje funkcije, a pored toga

⁹⁴ Izveštaj zamenika politkomesara 13. krajiške brigade od 1. 12. 1943. godine o stanju i radu partijske organizacije, Arhiv VII, Mikroteka, film 5, snimak 310—311.

nije imao potrebne stručne spreme, pa se pitanje načelnika Štaba Brigade još oštrije postavljalo. Ovo zbog toga što se rad u Štabu nije mogao odvijati kako treba, nije imao ko da piše neophodnu dokumentaciju, naređenja, izveštaje i pismena uputstva. Taj nedostatak partijska organizacija je pravilno uočila i zahtevala da se on reši.

*Jedna od scena na priredbi koju su izvodili borci
13. krajiške brigade*

Posle dobijanja uvida u stanje i rad partijske organizacije održan je sastanak svih komiteta u Brigadi. Na tom sastanku održana su dva referata: O političkoj situaciji i o radu i zadacima Partije u vojsci. U drugom referatu izneta je kritička analiza dosadašnjeg partijskog rada i objašnjeno kako treba organizovati rad.

Isto tako, održano je savetovanje političkih komesara i njihovih zamenika u Brigadi, na kom se govorilo o tome kakve treba da budu radne konferencije i odredilo više političkih tema koje u obliku predavanja treba da pruže borcima šire političko znanje.

U vezi sa nekim negativnim pojavama u štabovima bataljona izvršene su promene kadra. Tako je za komesara 1. bataljona postavljen Branko Karać, a na njegovo mesto

u 3. bataljon postavljen je Mladen Janjić. U 2. bataljon na dužnost komesara premešten je, iz 4. bataljona Rajko Radette, a u 4. bataljon je došao na komesarsku dužnost Jan-ko Radulović iz 1. bataljona. Pre ovih promena održani su partijski sastanci svih bataljonskih štapskih ćelija na kojima se raspravljalo o postojećim slabostima i kritički ukazalo na njihove uzroke. Mada su slabosti priznate i pojedinci kritički govorili o sopstvenim nedostacima, smatralo se da to neće biti dovoljno za ozdravljenje stanja, pa su izvršene i pomenute kadrovske promene.

Preduzete su i znatno oštrije mere protiv onih koji su se nepravilno odnosili prema narodu i njegovoj imovini, kao i prema narodnooslobodilačkim vlastima. Zbog samovoljnog uzimanja stvari iz seljačkih kuća na četničkom terenu, kažnjena su partijskom kaznom tri člana Partije. Neki intendanti su zbog nebrige za svoje jedinice kažnjeni i partijski i vojnički. Zamenik intendanta Brigade isključen je iz Partije i poslan u četu za borce. Ovi slučajevi su tumačeni na sastancima, pa je to pomoglo članovima Partije u svakom pogledu.

Neki članovi Partije, koji su bili na partijskom kursu u Jajcu, završivši ga, došli su u Brigadu i postavljeni za sekretare bataljonskih biroa. Pet sekretara četnih ćelija nalazilo se u to vreme na srednjem partijskom kursu u Mrkonjić-gradu.

Od strane CK KPJ partijskom rukovodiocu Brigade data su uputstva za rad i ukazano na pitanja kojima treba obratiti pažnju. Naglašeno je da u Brigadi postoji podvojenost između Ribničana, starih boraca koji su činili jezgro Brigade, i novomobilisanih iz mrkonjićkog sreza i sa terena Manjače. Partijska organizacija, sva vojna rukovodstva, pa i SKOJ sastavljeni su skoro isključivo od Ribničana, što nesumnjivo još više pojačava tu podvojenost — stoji u dopisu CK KPJ.⁹⁵ Dalje je ukazano da postoji opasnost oslanjanja isključivo na Ribničane u razvijanju i jačanju partijske organizacije. Ovakav zaključak donet je, verovatno, na osnovu informacije koja je istakla pod-

⁹⁵ Dopis CK KPJ od 10. 11. 1943. godine upućen zameniku politkomesara 13. krajiške brigade, Arhiv VII JNA, Mikroteka, film 5, snimak broj 92—93.

vojenost u Brigadi. U izveštaju partijskog rukovodioca Brigade, poslanom CK KPJ, podvojenost u sastavu Brigade se uopšte ne pominje, nego se kaže da u Brigadi ima »oko 500 starih boraca koji su jezgro brigade.«⁹⁶ Podvojenost se u Brigadi nije osećala ni među borcima ni među rukovodionicima, mađa je bilo starih i novih boraca i rukovodilaca.

U vezi sa tim trebalo je voditi računa o tom »da program političkog rada ne bude i suviše visok za nove ili pak ponavljanje za stare.« Naglašeno je da u vojničkom radu, pored egzercira i borbene obuke, »treba redovno analizirati akcije i razrađivati stečena iskustva i na taj način osposobljavati ne samo borce već i rukovodioce.«

S obzirom na činjenicu da je znatan broj članova Partije u borbi izbacivan iz stroja u dopisu CK KPJ se kaže da članove Partije »treba naučiti da ne samo hrabrošću već i znanjem, snalaženjem, veštinom, političkom upornošću u najtežim časovima, postižu autoritet, rukovodeći brigadom u svim oblastima života, pa i samim akcijama.« Rečeno je da u sadašnjoj situaciji Brigada mora »računati samo na svoje sopstvene snage.«

Ovim dopisom CK KPJ partijskoj organizaciji Brigade data je partijsko-politička orijentacija u radu. Centralni komitet je obećao da će Brigada dobiti politodjel čim se završi partijski kurs koji je bio u toku.

U odnosu na dezerterstvo kao problem u dopisu CK KPJ je rečeno da uzrok dezertiranja »leži u činjenici da je priličan broj novih boraca prinudno mobilisan iz krajeva gde naš politički uticaj nije dovoljan.« Zbog toga su preduzete energične mere i partijske i vojničke pa je i tu postignut dobar uspeh.

⁹⁶ U Brigadi je bilo i boraca i, posebno, rukovodilaca koji nisu bili iz Ribnika. Tako, na primer, komandant Brigade, politički komesar Brigade i njegov zamenik, referent saniteta Brigade, komandant i komesar 1. bataljona, komandant i komesar 3. bataljona i njihovi zamenici, kao i zamenik komandanta 2. bataljona, komesar 4. bataljona i njegov zamenik, kao i 13 rukovodilaca komandi četa nisu bili Ribničani. Bilo je dosta članova Partije koji nisu bili iz Ribnika, pa sama ta činjenica nije u skladu sa takvim zaključkom koji je, verovatno, došao kao posledica pogrešne informacije.

Tridesetog oktobra 1943. godine na dužnost političkog komesara Brigade postavljen je Duro Štrbac, dotadašnji vojni instruktor Štaba 10. divizije za odrede.⁹⁷

Vrhovni štab je organizovao vojne kurseve u Jajcu za rukovodioce za koje se smatralo da imaju uslove za razvoj. Drugi kurs Oficirske škole Vrhovnog štaba počinjao je rad u novembru. Ovaj kurs završio je komandant Brigade i komandanti 2. i 3. bataljona 13. krajiške brigade.⁹⁸

Nešto docnije, tj. 27. novembra 1943. godine, Štab Korpusa je za načelnika Štaba 13. krajiške brigade postavio Slavka Komaricu. Postavljanjem načelnika štaba omogućeno je sređivanje rada u štabu Brigade, a samim tim uticalo se i na rad štabova bataljona. Ovo se prvenstveno odnosi na čisto štapske stvari, ali to je imalo uticaja i na zaoštavanje tačnosti i discipline.

Tako je partijska organizacija Brigade pravilnijom organizacijom rada, svojim vlastitim zalaganjem rešavala probleme i učvršćivala moralno-političko stanje, podizala bojevu i udarnu moć Brigade.

*Pokušaj neprijatelja da odbaci brigadu
od Sanskog Mosta*

Zadržavanje jedinica 13. krajiške brigade na prostoru istočnije od Sanskog Mosta ugrožavalo je i ustaše i četnike. Bezbednost okupatorskih saobraćajnica, kao i mesta značajnih za ostvarenje njegovih planova, bila je dovedena u pitanje. Nemci su smatrali da oružane snage NDH gube borbenu vrednost pa su, u skladu sa takvom ocenom, postavljali svoje jedinice na važnija mesta. Tako su odmah po oslobođenju Sanskog Mosta 2. bataljon 388. nemačkog puka uputili kao pojačanje u Prijedor. Delovi 114. divizije, odnosno njene borbene grupe »Minhauzen«, sa tenkovijna bili su još ranije u Bronzanom Majdanu.

⁹⁷ Naredba Štaba 5. korpusa broj 297 od 30. 10. 1943. godine, Arhiv VII JNA, k. 457, br. reg. 30/1—3.

⁹⁸ Drugi kurs Oficirske škole Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Zbornik, tom II Bilten VŠ za novembar i decembar 1943. godine i januar 1944, strana 392

Delovi ove nemačke grupe održavali su vezu sa Drenovićevim četnicima koje su koristili kao dobre poznavaoce terena. Njihovi obaveštajci oblačili su civilna odela i zalazili u sela oko Majdana radi prikupljanja podataka o našim snagama. Međutim, u nekim selima bilo je ljudi koji su radili za nas i izveštavali nas o kretanju četnika i sumnjivih lica. Zahvaljujući tome, delovi 3. bataljona 13. brigade početkom novembra uhvatili su jednog nemačkog poručnika i jednog narednika, koji su u civilnim odelima prikupljali podatke. Obojica su dovedena u Štab Brigade, gde su saslušani, a zatim upućeni u Štab 5. krajiškog korpusa." U to vreme 13. brigadi predao se jedan kapetan lekar, pripadnik nemačke jedinice iz Bronzanog Majdana.

Nemci su se jako zainteresovali za svoje oficire pa su u Štab 3. bataljona, koji se tada nalazio u zaseoku Vulići u selu Stratinskoj, poslali svoje pregovarače. Bataljon je o tom izvestio Brigadu, pa su komandant i komesar Brigade došli i razgovarali sa Nemicima. Objasnili su im opšte vojno-političko stanje, ističući posebno kapitulaciju Italije i činjenicu da Nemačka postaje usamljena u daljem vođenju rata i da će ga neminovno izgubiti. Nemci su tada otišli, obećavši da će se predati.

Pre njihovog odlaska ugovoren je i način predaje. Trebalo je da njihova jedinica krene cestom od Bronzanog Majdana ka Stratinskoj i tamo da bude dočekana da se preda. Podvučeno je da je pokret dozvoljen u koloni i to samo cestpm.

Međutim, Štab Brigade je preduzeo sve mere predostrožnosti. Naredio je 3. bataljonu da u toku noći posedne položaje oko ceste na padinama Kumbaruše i Stijene k. 368. Ti položaji bili su vrlo pogodni za odbranu i, dominirali su cestom. Time je bila isključena mogućnost iznenađenja i borbe sa Nemicima pod nepovoljnim uslovima, u slučaju da oni nisu imali nameru da se predaju. Takva mogućnost se nije isključivala. Pretpostavljalo se da bi Nemci mogli pokušati da zarobe nekog od naših i tada po-

⁹⁹ Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ došlo je do promene naziva korpusa po pokrajinama i oni su dobili nazive po rednom broju. Drugi bosanski korpus, u drugoj polovini oktobra 1943. godine, dobio je naziv: 5. korpus NOV Jugoslavije. (Zbornik, IV, 18, 141, 345).

nude zamenu za zarobljene svoje oficire. Bataljon je uredno poseo položaje i bio spreman za doček.

Kad je svanulo 8. novembra 1943. godine, Nemci su krenuli cestom iz Bronzanog Majdana. Kretali su se u koloni ispred koje su bili tenkovi. Oko 8 časova na cesti ispred Stijene stupili su u kontakt sa nama. Dočekao ih je Mićo Babić, komesar čete sa desetarem Stevom Karlašem i jednim kurirom. Nemci su razgovarali sa Babićem i tražili da dođu komandant i komesar bataljona. Babić je poslao kurira da ih pozove. I dok se kurir udaljavao, Nemci su se okupljali oko Babića i Karlaša. U međuvremenu Karlaš se malo odvojio od grupe Nemaca i Babića. Videvši da komandant i komesar bataljona ne dolaze, Nemci su pokušali da ih razoružaju. Tada je Karlaš aktivirao bombu od koje je poginulo pet Nemaca i nekoliko ranjeno. Čete 3. bataljona otvorile su vatru i razvila se borba za položaje koje smo držali. Vreme je bilo prohladno i počeo je da pada sneg pa se vidljivost znatno smanjila. To su iskoristili četnici i pokušali da zaobiđu Stijenu preko zaseoka Dojčinovići. Taj pokušaj 3. bataljon je odbio, pa su Nemci nakon borbe od nekoliko časova bili primorani da se povuku nazad u Bronzani Majdan. U toj borbi Nemci su imali 10 mrtvih i oko 15 ranjenih vojnika, dok smo mi imali 2 zarobljena i 5 ranjenih boraca.¹⁰⁰

Istog dana 1. i 2. bataljon 13. brigade napali su delove 2. četničke brigade u Kmećanima i potpuno ih razbili. Bataljoni su pretresli sela Obrovac, Viluse, Kmećane i Melimi, a četnici su se povukli u selo Pervan.¹⁰¹ Komandant 2. četničke brigade je o ovom izvestio komandanta korpusa Drenovića i tražio da svi četnici krenu u napad na partizane »zajedno sa Nemcima iz Majdana.«

Drenović je prihvatio njegov predlog i odredio mesto grupisanja četnika za napad. Prema njegovoj zamisli trebalo je da se dva bataljona 3. četničke brigade i dva bataljona 2. brigade grupišu u selu Radmanićima. Dva bataljona 1. četničke brigade i jedan bataljon 2. brigade trebalo je da se prikupe na Pavićkim brdima, a jedan bata-

¹⁰⁰ Izveštaj Štaba 13- brigade od 13. 11. 1943. godine, Zbornik, IV, 19, 57, 212.

¹⁰¹ Izveštaj komandanta 2. četničke brigade od 8. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH—V—10430.

ljon 1. i jedan bataljon 2. četničke brigade na liniji Prevljaka — Gradina.¹⁰² Drenović je odredio i komandante grupa. Sa linije Radmanići — Pavićka brda — Prevljaka trebalo je napasti jedinice 13. brigade i, oslanjajući se na Nemce u Bronzanom Majdanu, proterati ih sa teritorije istočnije od Sanskog Mosta.

Međutim, dva bataljona 13. brigade preduhitrili su četnike i ujutro 9. novembra stigli u Radmaniće. Delovi 2. četničke brigade se nisu mogli održati i njen komandant je ponovo tražio pomoć i zahtevao da i Nemci iz Bronzanog Majdana pođu u napad. Zbog ovoga, Drenović je izmenio plan napada, naredivši da grupa Mutića izvrši napad preko Kozjerca i Obrovca na 3. bataljon 13. brigade s tim da uhvati vezu sa Nemcima u Bronzanom Majdanu i da oni krenu prema Kumbaruši, a da Nemci četnike podržavaju artiljerijom sa vatrenih položaja iz sela Meline. Gagićeva grupa bila je takođe upućena prema 3. bataljonu 13. brigade. Po zauzimanju Debeljaka i Razboja ove grupe trebalo je da preko sela Tramošnje i Kozice izbiju u selo Sokolovo i tu se sastanu sa grupom Bjelića, koja je imala zadatak da napadne naše snage u Sitnici i Gornjem Ratkovu. Prema ovome grupe bi dobile novi zadatak u Sokolovu. Ovaj napad određen je za 10. novembar u 12 časova. Drenović nije propustio da naglasi da prilikom »ove akcije biće vršena ocena starešina za 1943. godinu za unapređenje, odlikovanje i pohvale.¹⁰³

Ni ovaj plan nije ostvaren pošto grupa Gagića nije stigla na vreme, a naše jedinice nastupale su ka selu Sljivno. Delovi 1. i 2. bataljona 13. brigade potpuno su razbili neke četničke jedinice pa su davale »pravu sliku rasula i neke bježanije«.¹⁰⁴

Jedanaestog novembra sa grupom Mutića i Gagića

¹⁰² Dopis komandanta Četničkog krajiškog korpusa od 9. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH—V—10431.

¹⁰³ Naredba komandanta četničkog korpusa od 9. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH—V—10431.

¹⁰⁴ Dopis Jove Mišića, komandanta četničkih grupa od 10. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH—V—10439/1.

¹⁰⁵ U Bronzanom Majdanu tada su bili delovi borbene grupe »Minhausen«, koja je pripadala 114. diviziji. (Zbornik, IV, 19, 57, 212).

krenuli su i Nemci,¹⁰⁵ koji su nastupali i dolinom Sane i povratili Sanski Most. Usled toga 3. bataljon 13. brigade bio je primoran na povlačenje, dok su četnici u borbi sa 1. i 2. bataljonom 13. brigade bili razbijeni u selu Pavićima i morali su se povući prema selu Dobrinji.

Sutradan, 12. novembra Nemci su krenuli i iz Banjaluke. Kretali su se kamionima i bilo ih je oko 800. Njima su se pridružili četnici Bjelićeve grupe i došlo je do ogorčene borbe sa 2. bataljonom 13. brigade na padinama Grčke gradine. Četnici su se, poznajući dobro teren, zabacivali našim jedinicama za leđa i napadali ih dok su Nemci napadali s fronta. Naše jedinice su pred kraj dana bile primorane na povlačenje i napuštanje Grčke gradine, a četnici su se povukli na liniju Klisina — Previđa — Pavići.¹⁰⁶ « U ovoj borbi ubijeno je 25 neprijateljskih vojnika i više ranjeno. Poginuo je i komandir 3. čete 2. bataljona 13. brigade Rade Jovanić, dok je pet naših boraca bilo ranjeno. Mi smo zaplenili 2 nemačka puškomitraljeza, 2 puške, 1 bacač, 12 granata i drugu opremu.¹⁰⁷

Mada su u ovim borbama bili potisnuti sa terena koji je bio kontrolisan od strane četnika, naši su se ponovo povratili i primorali četnike da se grupišu oko Banjaluke, bliže okupatorskih i ustaško-domobranskih trupa. Tako je 3. bataljon 13. brigade 27. novembra napao 2. četničku brigadu u selu Melini ubio i ranio nekoliko četnika. Bataljon je imao 2 mrtva i 5 ranjenih, i zaplenio je 5 pušaka i 2 revolvera.¹⁰⁸ Četnička brigada je bila razbijena i povukla se ka selu Pervanu i Banjaluci.

U borbi sa četnicima u vremenu od 8. do 28. 11. 1943. godine 13. brigada je ubila 18, ranila oko 50 i zarobila 6 četnika. Brigada se zadržala na terenu sa kog je neprijatelj pokušao da je potisne. Drenović je u pismu komandantu svoje 3. brigade, koji se tada prebacio u centralnu Bosnu, pisao da bi se nekako moglo ako bi se povratio Mrkonjić, a, ako to ne uspe, da će se i on prebaciti tamo »pa da to

ine izveštaj Jove Mišića, komandanta četničkih grupa od 12. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH—V—10446.

¹⁰⁷ Operacijski dnevnik 13. brigade, Arhiv VII, k. 1281. br. reg. 7—1.

¹⁰⁸ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 29. 11. 1943. godine, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. 5—1.

očistimo i prezimimo u miru a neka se banda bori sa drugim pa što joj bog da.«¹⁰⁹

Tri napada na Han-Kola

Han-Kola se nalaze na komunikaciji Sitnica — Banjaluka i s obzirom na svoj položaj i udaljenost od Banjaluke služila su joj kao predstraža. Nalazeći se na platou iznad grada, ona su bila pogodna za kontrolu šireg područja. Jedinice narodnooslobodilačke vojske teško su se mogle približiti Banjaluci ako neprijatelj drži svoje delove u Han-Kolima. Sem toga, Han-Kola su bila važna i za četnike. Njih su često progonile naše jedinice i oni su se uvek povlačili Han-Kolima i tu se oko ustaško-domobranskog uporišta zadržavali.

Krajem novembra 1943. godine jedinice 13. krajiške brigade čistile su Manjaču od četnika i ispred njih četnici su se povlačili prema Han-Kolima. Tada je odlučeno da se pretresu i sela oko Han-Kola, pa su delovi Brigade krenuli preko sela Rekavica i približili se Banjaluci na petzest kilometara. Tada je 2. bataljon 13. brigade zarobio 3 četnika, od kojih je jedan bio lekar¹¹⁰ i zaplenili 7 pušaka.

Noću između 29. i 30. novembra 1943. godine 13. brigada je izvršila demonstrativan napad na Han-Kola. Cilj napada bio je ispitivanje stanja u neprijateljskom uporištu.¹¹¹ Brigada je bacačima gađala neprijateljsko uporište, bunkere i rovove. Napad je trajao oko 3 časa i iz Banjaluke nije bilo nikakve intervencije. Neprijatelj je pružio otpor i mi smo se oko 5 časova 30. novembra povukli.¹¹² Ovaj napad omogućio je 13. brigadi da ustanovi kako je neprijatelj organizovao odbranu, raspored i jačinu nje-

¹⁰⁹ Pismo četničkog komandanta korpusa Drenovića od 29. 11. 1943. godine, Arhiv VII, BH-V-10459.

¹¹⁰ Operacijski dnevnik 13. krajiške brigade, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. 7—1.

¹¹¹ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 1. 12. 1943. godine, Arhiv VII, k. 1281, br. reg. ti—1.

¹¹² Bojna relacija 4. lovačkog zdruga za januar 1944. godine, Zbornik, IV, 20. 207, 746.

govih borbenih sredstava, kao i mogućnost neopaženog dolaska do uporišta.

Tada se u Han-Kolima nalazila 11. satnija 3. bojne 13. lovačke pukovnije, ojačana sa 20 ljudi 9. satnije i delom 12. satnije. Ova satnija iskopala je rovove oko uporišta, izgradila nekoliko bunkera i osposobila zgradu škole koja se tamo nalazila za odbranu. Ispred rovova bila je žičana prepreka. Vatra streljačkih oružja bila je dobro organizovana i planirana, a bila je zaplanirana i artiljerijska vatra sa vatrenih položaja od Banjaluke. Zahvaljujući podacima dobivenim demonstrativnim napadom i upotpunjenim podacima obaveštajne službe. Brigada je pripremila novi napad na Han-Kola.

Napad je bio zamišljen tako što bi se jedinice brigade neopaženo približile uporištu i brzim kidanjem žičane prepreke upale u rovove i zauzele uporište. Od jedinica bila su angažovana tri bataljona.

Prvi bataljon imao je zadatak da posedne komunikaciju Han-Kola — Banjaluka u visini Sulina brda i spreči eventualni dolazak pojačanja napadnutom uporištu od Banjaluke.

Treći bataljon dobio je zadatak da neopaženo dođe na komunikaciju severno od Han-Kola, zauzme borbeni poradak oko komunikacije i, krećući se duž nje, napadne uporište sa severne strane, od Banjaluke.

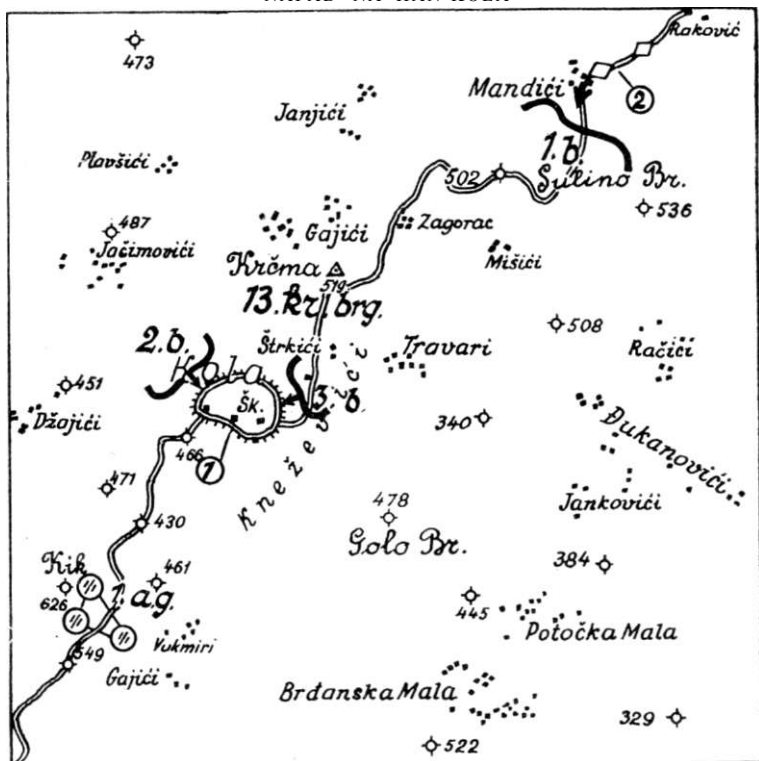
Drugi bataljon imao je zadatak da se uporištu približi sa zapadne strane, dođe do žičane prepreke, pokida je, prodre u neprijateljsku odbranu i zajedno sa 3. bataljonom likvidira uporište.

Jedinice su, čim se smračilo, krenule na izvršenje zadatka. Prvom bataljonu je trebalo najviše vremena da dođe do određenih položaja, te je stoga napad određen za 11 časova 14. decembra. Stigavši na određeni položaj, Bataljon se rasporedio oko komunikacije i bio spreman za borbu.

Treći bataljon je došao na komunikaciju severnije od Han-Kola, napravio raspored i krenuo prema uporištu. Međutim, pošto je bila noć i slabo se videlo, komandant 3. bataljona Petar Solomun ocenio je da se neće moći neopaženo približiti uporištu bez vodiča koji bi dobro poznao teren. Zato je uzeo jednog seljaka meštana i naredio mu

da Bataljon dovede prikriveno do neprijatelja. Seljak je odmah pristao i, kako je dobro poznao teren, krenuo je napred. Bataljon je išao za njim i neopaženo došao do uporišta. Vodič je komandantu i komandirima četa pokazao

NAPAD NA HAN-KOLA

R. 1 : 50.000

Legenda :

- 1) Sa južne strane uporište nije napadano i tamo je bio slobodan prostor.
- 2) Pravač dolaska neprijateljskih tenkova od Banjaluke.
- 3) Četnici ni u jednom slučaju nisu se pojavljivali, sem trojice koji su bili u uporištu.

gde se nalazi stražar, gde žica i prepreke na ulazu u uporište. Približili su se toliko da se to sve videlo. Vodič je tu ostao, a Bataljon je krenuo ka uporištu.

Vodnik 2. voda 2. čete Dragan Đaković približio se stražaru i ubio ga, a zatim uhvatio jednog berberina koji mu je pokazao gde se šta nalazi u uporištu. Tada su naši ubacili bombe u zgradu gde je bila komanda satnije, upali u bunkere i rovove i za petnaestak minuta uporište je bilo likvidirano, a posada zarobljena.

Tada je zarobljeno 59 neprijateljskih vojnika. Među njima bio je jedan kapetan, jedan poručnik, dva podoficira i tri četnika. Neprijatelj je imao 32 poginula vojnika. Zaplenjeno je: 1 bacač, 3 teška mitraljeza, 10 puškomitraljeza, 2 automata, 65 pušaka, 120 granata za bacač, 2 sanduka bombi, 1 radio-stanica, 1 telefonska centrala, 2 telefona, oko 30.000 metaka i nešto druge opreme.¹¹³

Drugi bataljon nije na vreme stigao do uporišta i kad je došao ono je već bilo zauzeto. Plen i zarobljenici odmah su upućeni prema Kadinoj Vodi — Štabu Korpusa, a mi smo koliko se to moglo, srušili bunkere, rovove i ostala utvrđenja i produžili čišćenje Donjeg Pervana od četnika.

U ovom napadu Brigada je imala 2 mrtva i 10 ranjenih boraca, od kojih 6 teže.

U toku 15. decembra u Han-Kola je došlo oko 500 neprijateljskih vojnika sa 3 tenka i 2 topa. Međutim, naših jedinica više tamo nije bilo. Neprijatelj je ponovo poseo Han-Kola¹¹⁴ Opet je smatrao da će biti dovoljna jedna četa za držanje Han-Kola, pa ih je poseo snagama 11. čete.¹¹⁵ Četa je odmah pristupila čišćenju rovova, popravljanju bunkera i postavljanju žice oko uporišta. Za nekoliko dana uporište je bilo pripremljeno za odbranu isto kao i ranije.

Trinaesta krajiška brigada ponovo je pripremila napad na uporište. Plan napada bio je isto onakav kakav je

¹¹³ Izveštaj Štaba 13. krajiške brigade od 28. 12. 1943. godine, Zbornik, IV, 20, 161, 521. Izveštaj Obaveštajnog centra 13. krajiške brigade od 15. 12. 1943. godine, Arhiv VII, k. 457 A, br. reg. 43/1—4.

¹¹⁴ Izveštaj četničkog Krajiškog korpusa od 17. 12. 1943. godine. Arhiv VII, BH-V-10477.

¹¹⁵ Bojna relacija 13. lovačke pukovnije od 13. 1. 1944. godine, Arhiv VII, br. reg. 15/1—18, k. 57. Ova satnija pripadala je 3. bojni 13. lovačke pukovnije koja se u to vreme nalazila na sređivanju i preoružavanju u Banjaluci, pa nije isključeno da je dato novo ljudstvo i zadržan stari redni broj jer je ta ista satnija uništena u napadu na Han-Kola 14. 12. 1943. godine.

bio i u prvom napadu. I jedinice brigade određene za napad bile su iste i imale su iste zadatke. Ovoga puta u napadu je učestvovao i 1. artiljerijski divizion 5. korpusa, koji je u toku dana zauzeo vatrene položaje i uzeo elemente za gađanje uporišta.

Bataljoni 13. brigade izvršili su pokret na vreme i došli na prolazne položaje za napad. Prvi bataljon bio je u zasedi na istom mestu kao i u prvom napadu. Napad je izvršen noću između 24. i 25. decembra 1943. godine. U određeno vreme artiljerija je otvorila vatru na uporište. Ali, kako nije vršena korektura gađanja, došlo je do promašaja, pa je od vatre sopstvene artiljerije ranjeno 11 naših boraca.

Čim je artiljerija otvorila vatru, jedinice su prešle u napad, savladale žičane prepreke i prodrle u uporišta. Nastala je borba u rovovima. Za kratko vreme neprijateljska posada je bila savladana. Ovog puta zarobljeno je 68 neprijateljskih vojnika i ubijeno 28. Među zarobljenima bila su 4 oficira. Zarobljeno je i 16 ustaša koji su bili u uporištu da bi pojačali upornost odbrane. Oni su, po presudi brigadnog suda streljani.¹¹⁶ Mi smo imali 2 mrtva i 14 ranjenih boraca.

Zaplenjeno je: 1 bacač, 2 teška mitraljeza, 1 mali bacač, 8 puškomitraljeza, 7 automata, 70 pušaka, 1 sanduk bacačke municije, 12.000 metaka, 1 mala telefonska centrala i drugo.

Neprijatelj je u svitanje 25. decembra iz Banjaluke uputio pomoć u Han-Kola. Dva tenka su uspela da se probiju do Han-Kola, a kolonu koja se kretala za njima dočekao je 1. bataljon 13. brigade u zasedi i zadržao. Zarobljeni neprijateljski vojnici i oficiri upućeni su odmah u Štab Korpusa, a zaplenjeni materijal je evakuisan. U toku 26. decembra 7 neprijateljskih aviona bombardovalo je položaje 2. bataljona 13. brigade i ovom prilikom poginuo je 1 borac i 6 ranjeno.

¹¹⁶ Izveštaj Obaveštajnog centra 13. krajiške brigade od 29. 12. 1943. godine, Arhiv VII, k. 457 A, br. reg. 34/1—5.

Dvadeset petog decembra 9. četa 7. lovačkog puka ponovo je posela Han-Kola i počela sa popravljanjem i uređenjem porušenih odbrambenih objekata¹¹⁷.

Posle ovog napada na Han-Kola 13. krajiška brigada, čisteći sela od četničkih grupa, krenula je na prostor Kmećani — Melina, gde se odmarala.

¹¹⁷ Bojna relacija 13. lovačke pukovnije od 13. januara 1944. godine, Arhiv VII, k. 57, br. reg. 34/1—5.